

Újpesti

2009. március XVI. évfolyam 1. sz.

Helytörténeti Értesítő

Dr. Dolittle még nem ismerhette a Distolt. A mesebeli orvos értett az állatok nyelvén, és mesebeli módon gyógyította őket. Az 1910-es évek második felében Újpesten nem hallottak Dolittle professzorról. Amikor híre kelt, hogy a juhokat országszerte májmétely támadta meg, a marhákat járvány tizedeli, és a távoli kontinensen hullanak az indiai elefántok, a Chinoin Gyógyszer és Vegyszeti termékek Gyára Rt. világszabadalommal rukkolt elő. Ez volt Distol, amely minden állattal csodát tett. Pár éven belül öt kontinensen alapítottak részvénytársaságot a gyógyszer gyártására.

Wolf Emil Chinoinja elsősorban az embereknek kínált orvosságot. Két háború pusztításai közben, és a békeévek boldognak tűnő óráiban, déd- és nagyszüleiink életében akadt néhány biztos pont, plakáton visszatérő védjegy. Az Unicum, az Odol és a Váncza sütőpor mellett ilyen volt a „zsiráfnyakú ch”, a gyógyírt szimbolizáló Chinoin márkajel is. Az Unicum a gyomrot erősítette, az Odol a leheletet frissítette, a sütőpor a korszerű konyha tartozéka volt, és ahol feltűnt az újpesti gyár jelvénye, ott oldódtak a görcsök, csillapodtak a gyulladások, és enyhült a láz. Az emberekre ható mesebeli csodaszerre azonban ma is várunk. □ *Rojkó Annamária*

Az istállótól az üvegpalotáig Chinoi a sajtóban

„A közelmúltban alakult Dr. Kereszty, Wolf és Társai Vegyészeti Gyár Rt. új gyártelepét Újpesten a Phöbus Villamossági Rt. áramfejlesztő telepének szomszédságában építik fel. Az új gyárat most kezdik meg építeni és a nyár folyamán már üzembe is fogják helyezni.” (Újpesti Hírlap, 1912. április 14.)

„A Chinoi története. [...] Az egyetemet elvégezve dr. Wolf Emil először az akkor már létezett Richter Gedeon gyógyszergyárba lépett be. Onnan történt kiválásának oka az volt, hogy [...] egyizben, amikor ő fázott, nem engedett neki a tulajdonos fát tenni a tűzre. Erre fogta magát és otthagya az egészet. Ezután társult dr. Kereszty György vegyész-mérnökkel és 1910-ben megalapították a Petneházy utcában az »Alka« vegyészeti gyárat. [...] A kezdeti nehézségek után az első felvétel 1912-ben történt. Ekkor vették fel Saue Ernőt a gyár jelenlegi főmérnökét. Maga a Petneházy utcai gyár egy kibérelt istálló volt, rendbehozva és egészen kis gyári méretekkel. [...] A történeti hűség kedvéért meg kell említenem Saue főmérnök úr elbeszélését az ő felvételéről. 1912-ben kiment a Petneházy utcába. Ott az udvaron látott egy kövér urat, szalmakalappal a fején és éppen szentet lapátolt. Tőle érdeklődött Wolf úr iránt mire a kérdezett azt válaszolta »kérem én vagyok«. [...] A gyárnak berendezett istálló ketté volt vágva, felében egy komprimáló üzem működött. A kész árut dr. Kereszty maga csomagolta, Saue Ernő a laboratóriumban dolgozott. Ez cca. 7x5 méter nagyságú helyiség volt. Időközben már azonban kezdtek kiköltözni Újpestre, a gyár jelenlegi helyére. A kiköltözés 1912 őszén fejeződött be.” (Chinoi Híradó, 1947. november 1.)

„[Napközi] Sokan vannak, akik nem is tudják, hogy létezik, pedig virulnak, fejlődnek a kis magyarok. Hat picit baba van a teremben. A babáknak egy édes kis mamájuk van, a Lovass néni. Mindég azt a gyereket imádja, amelyik a kezében van. [...] A következő osztály a

»Tipegők«-é. Itt már nagyobbacska babák vannak, ők már tipegni is tudnak. Nehéz Anna és Wolfné szerető gonddal ápolják a jövő generációt. [...] Az utolsó talán a legnehezebb osztály, az iskolásoké. Az egyik csoport reggel, a másik délután megy iskolába. Itt Kajler Mária, egy nagyon kedves, fiatal tanító néni szeretettel oktatja, tanítja és előkészíti a nebulókat.” (Chinoi Híradó, 1947. karácsonyi szám)

„A kerület egyik nevezetessége a Chinoi Gyógyszergyár. Együtt nőtt, fejlődött Újpeste, és joggal elmondható, hogy ma már nemcsak az ország egyik különösen fontos gyárvállalata, hanem a gyógyszer-világpiacon is számottevő tényező. [...] Termékei ismert és megbecsült eszközei a gyógyító orvosoknak és állatorvosoknak immár közel 50 éve, hazánk határain túl is. Világhírnevét a Papaverinnek, ennek a gyógyszerzatban annyira fontos anyagnak szintetikus előállításával szerezte meg, amely szintézist több évi munkával először a Chinoiban oldották meg.” (Újpest, 1959. július)

„Közép-Európa legkorszerűbb gyárává fejlesztik a Chinoit. A teljes rekonstrukció 1965-re fejeződik be, s erre az időre a gyár jelenlegi termelése megduplázódik. [...] Modern gépekkel, új műszerekkel felszerelt tiszta, tágas és világos üzemekben korszerűbb és higiénikusabb gyártási módszereket alkalmaznak majd. Mindezek révén mihamarabb teljesen megszüntetik a környező lakóterület levegőjének szennyeződését. A jellegzetes »chinoi-bűz« nem rontja többé a környék levegőjét, s a gyári zaj okozta bosszúságtól is megszabadulnak a közelben élő lakosok. A gyár jelenlegi túlszűfoltása a függőleges irányú építkezések folytán jelentősen csökkenni fog, s az ily módon felszabadult területeket pedig parkosítják. Nemcsak a gyár- és raktáépületek, hanem a kutatólaboratóriumok, az analitikai laboratóriumok, a könyvtár, az irodák és az öltözők is új, illetve a régi épületek modernizálása folytán korszerű, tetszetős és tágas épületekben nyernek majd elhelyezést.” (Újpest, 1959. október)

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:

IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:

BARTA FLÓRA egyetemi hallgató
DR. HENCSEI PÁL egyetemi tanár
(BMGE), sporttörténész
HIRMANN LÁSZLÓ tanár
IVÁNYI JÁNOS okleveles építőmérnök
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
okleveles építőmérnök
DR. KRISKA GYÖRGY egyetemi
adjunktus (ELTE)
KRIZSÁN SÁNDOR gyűjteménykezelő
LÁNYI GYÖRGY vegyészmérnök
ROJKÓ ANNAMÁRIA újságíró,
szerkesztő
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető
VAS ISTVÁN költő

Kiadja:

Újpest Önkormányzata

Lapterv: BANGA FERENC

Műszaki szerkesztő:

GELLÉRT KATALIN

Nyomdai kivitelezés:

NAGY ÉS TÁRSA

Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Újpesti

2009. március XVI. évfolyam 1. sz.

Helytörténeti Értesítő

A Chinoi gyártelepe (részlet)

1	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>A gyógyító gyár</i>
	Múltidéző
2	<i>Az istállótól az üvegpalotáig. Chinoi a sajtóban</i>
	Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány
4	LÁNYI GYÖRGY <i>A szintetikus magyar gyógyszergyártás</i>
	<i>A Chinoi rövid története</i>
	Közlemények
9	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpest dunai átkelőhajózása</i>
	<i>A megyeri rév története, 2. rész</i>
11	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Epizódok Aschner Lipót életéből,</i>
	<i>4. rész: A laboratóriumok</i>
13	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Az 1919-es kömmün Újpesten</i>
17	IVÁNYI JÁNOS – IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
	<i>Adalékok a kertvárosi Szent István plébániatemplom</i>
	<i>építéséhez</i>
21	DR. HENCSEI PÁL <i>Akinek a tanítványai három ország</i>
	<i>bajnokai és csúcstartói voltak</i>
23	BARTA FLÓRA <i>Több, mint kocsmadal</i>
23	VAS ISTVÁN <i>Szomjúság</i>
24	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Támad a láthatatlan ellenség</i>
	Híres újpestiek
26	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Szterényi József</i>
	Interjú
29	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Férjem első leányunk miatt</i>
	<i>lett gyermekorvos</i>
32	Helytörténeti hírek

A szintetikus magyar gyógyszergyártás A Chinoin rövid története

1867-ben Wagner Dániel alapította meg a Központi Magyar Gyógyszerészeti és Művegyészeti Részvénytársaságot. 1907-ben Richter Gedeon szervezte meg a gyógyszergyárat Kőbányán, melyet 1910-ben követett az „Alka Vegyészeti gyár, dr.Kereszty, dr.Wolf és tsa” vállalat. Ez utóbbi a Chinoin jogelődje.

Wolf Emil (1886-1947) és Kereszty György (1885-1936) vegyészmérnökök 10-10 ezer, Hány Ágost földbirtokos 50 ezer koronát adott a gyár alapításához. Ez a gyár már nemcsak növényekből és állati eredetű anyagokból, hanem főleg szerves szintézisekkel szándékozott gyógyszer-hatóanyagokat és gyógyszer-készítményeket előállítani.

1910. augusztus 13-án bérbe vették az akkori VI. kerületben (a mai Angyalföldön) a Petneházy utca 23. szám alatt épült új műhelyt. A vállalkozást felvették a kerületi iparlagstromba, a telepengedélyt 1910. szeptember 7-én adták meg és az iparhatóság 1910. szeptember 25-én jóváhagyta. Ezért szeptember 25-ét tekintjük a vállalat születésnapjának.

A Petneházy utcában született az első védjegyzett állatgyógyászati termék 1911. február 16-án a „Yohimbin Kincsem”, melyet a lovak szexuális neuraszténiájának kezelésére

használtak. Nevét a legendás Kincsem lóról kapta. Ez a ló 1876 és 1879 között minden hazai és nemzetközi versenyét megnyerte, amelyiken indult. Szám szerint 54-et. Később az embergyógyászatban is használták a szert Yohistrin néven az 1960-as évek végéig.

Az első időben a lelkes munka nem volt elegendő a fennmaradáshoz. A piac hiánya és a kevés tőke felemésztette a tartalékokat. A sikertelenség elvette Hány Ágost kedvét. 1911 végén kiszállt az üzletből. A vállalkozás közkezesi társasággá alakult. A vállalkozás további életében nagy fellendülést a váratlan „tőkeinjekció” hozta. Wolf Emil kedves középiskolai kémia tanára, Reichenhaller Kálmán, a híres Krausz és Bettelheim Bankház egyik tulajdonosának, Krausz Simon magánbankárnak is a tanára volt. Összehozta a két volt tanítványt. A vegyészmérnök-páros nagy lelkesedése meggyőzte a bankárt, aki 250 ezer koronával beszállt az üzletbe. 1912. február 3-án részvénytársasággá alakították a vállalkozást. Ehhez már kicsi volt az angyalföldi „műhely”. Felmondták a bérleményt, és gróf Károlyi Lászlótól 9 ezer négyzetméternyi területet vásároltak Újpesten a Tó utcában, ahol ma mintegy 20 hektárnyi területen működik a gyár. Az építkezések gyorsan folytak, és egy féléven belül, 1912 júniusában megindult a gyógyszergyártás.

A Chinoin nevet a vállalat 1913. november 21-e óta viseli, amikor a cégbíróság engedélyezte azt. A nevet állítólag Kóbor Tamás író találta ki, aki a vállalat első éveiben igazgatósági tag is volt. Eredetileg egy kinin-tartalmú gyógyszer nevének szánták, de jó hangzása és könnyű megjegyezhetősége miatt inkább a vállalati termékek márka-jelzésére és a vállalat elnevezésére használták. Ma is ez a cég neve.

A vállalat nagy fejlődésnek indult. Wolf Emil a gyár vezetésén kívül aktívan belefolyt a kutatásba is. Vezetésével és a kolozsvári egye-

temi magántanárral, Issekutz Bélával közösen kifejlesztették 1913 és 1916 között a görcsoldó hatású eredeti gyógyszert, a Novatropint, amelyet magában és kombinációban ma is használnak. Ez a gyógyszer-készítmény a legöregebb eredeti, szintetikus úton előállított és ma is forgalomban lévő készítmény.

A gyógyszergyártás fejlődésének jellegzetes példája az Istopyrin (Aspirin). A Bayer-cég 1904-ben hozta forgalomba az Aspirint, melyet a vállalat már régóta licenc-készítményként, vásárolt szalicilsavból állított elő és forgalmazott. A megnőtt Istopyrin-igény, és az egyre drágább import szalicilsav miatt felmerült a saját szalicilsav előállítás megvalósításának gondolata. 1916 és 1918 között a német Wegelin és Hübner cégtől 120 ezer koronáért egy komplett szalicilsav-gyártó üzemsort vettek meg. Ez volt az első nyomás alatti gyógyszergyártás, mely Magyarországon megvalósult! Ezzel a megoldással több célt tudtak egyidejűleg megoldani: a felfutó Istopyrin-gyártáshoz használt szalicilsavat biztosították, emellett az élelmiszer-tartósításhoz szükséges Szalicil (szalicilsav)-igényt is kielégítették. Továbbá az eredeti, szabadalommal védett szalicilsav-származékot, a lázcsillapító Alint is előállították és forgalmazták.

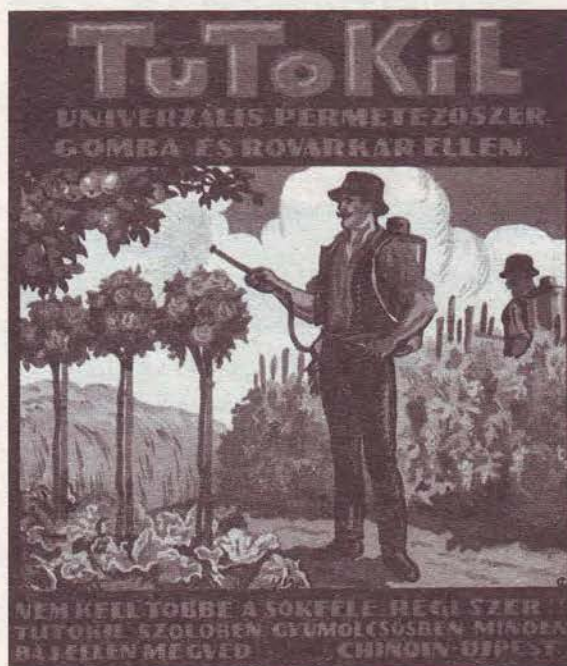
A vállalat életében nagyon fontos szerepet játszott az 1917 óta forgalmazott Distol. A szert Marek József, az Állatorvosi Egyetem professzora találta fel, mely a juhok májmételey betegségnek volt első időben a gyógyszere. Később, többszöri fejlesztés után, alkalmassá tették a szarvasmarhák, sőt az indiai elefántok gyógyítására is. Különösen nagy sikert ért el 1927-28-ban Németországban az esőzések miatt kialakult nagy szarvasmarha-májmételey-járvány legyőzésével, a szarvasmarha-állomány megmentésével. A cég hamarosan Közép- és Dél-Amerikában, Afrikában, Kelet-Ázsiában, Ausztráliában és Új-Zélandon, továbbá számos európai állattenyésztő országban alapított részvénytársaságokat és fiókokat.

Az organoterápiás – állati szervekből előállított – gyógyszer-hatóanyagok közül az egyik legfontosabbat, a cukorbetegség fontos gyógyszerét, az Insulint 1928-ban kezdték forgalmazni. A hazai sertés hasnyál-mirigyből olyan tisztaságban állították elő, hogy Richter Gedeon, aki import Insulint vitt a piacra, azzal

vádolta meg a gyárat, hogy nem saját, hanem import dán anyaggal kereskedik. Itt említjük meg, hogy abban az időben Újpesten is volt egy vágóhíd, mely több készítményhez szállította a különböző állati szerveket kiindulási anyagként.

Wolf Emil és munkatársai a már említett Novatropinból és vásárolt Papaverinből egy kombinációt, a Troparint készítettek el, melynek előnyösebb hatása volt. A siker miatt megnőtt keresletet a drága és nehezen beszerezhető mákgubóból előállított Papaverinnel már nem lehetett kielégíteni. Felmerült a Papaverin szintetikus előállításának szükségessége. 1930-as években kidolgozták a szabadalmaztatott gazdaságos szintézist, mellyel a saját megnövekedett igény kielégítése mellett az olcsó, kanári-sárga anyaggal a világ-szükséglet közel 70 %-át ki tudták elégíteni. A gazdaságos előállítás mellett egy új származékot, a Perparint is kifejlesztették, melynek görcsoldó hatása jobb volt a Papaverinnél. A hazai sikerek mellett a nemzetközi elismerés sem maradt el. Sok országban, többek között az Amerikai Egyesült Államokban több eredeti Chinoingyógyszert törzskönyveztettek. Ilyenek voltak a görcsoldó Novatropin és a Perparin, illetve a vízhajtó Novurit.

A vitaminokkal kapcsolatos munkák a D-, a C- és a B-vitaminra terjedtek ki. Az

egyik legjelentősebb a későbbi Nobel-díjas Szent-Györgyi Alberttel közösen végzett munka volt, melynek során a Chinoin-gyárban készült először C-vitamin üzemi körülmények között. Az első adagot 150 kg zöldpaprikából állították elő. Az 1932-ből származó szabadalmunk még a skorbut ellen ható, akkor még hexuronsavnak nevezett vegyület volt, mely vegyület a később elnevezett C-vitaminnal volt azonos.

A vállalat sokoldalúságára az „ismételhetően meggyújtható pálcikák”, az úgynevezett örökgyufa felfedezése a legjobb példa. 1935-ben a találmány, melynek semmi köze nem volt a gyógyszergyártáshoz, nagy sikert ér el Brüsszelben a világkiállításon. A svéd gyufagyáros gyorsan megvette a szabadalmat, de nem azért, hogy megvalósítsa, hanem hogy a páncélszekrénybe zárja a „konkurenciát”.

A szulfonamidok az 1930-as évek egyik fontos baktérium-ölő gyógyszer családjá. A kutatás során a vállalat több származékot állított elő, melyek közül a legnagyobb sikere az 1939-ben forgalomba hozott eredeti Ultraseptylnek volt. A II. világháborúban nemcsak a német és a vele szövetséges csapatoknál használták nagy mennyiségben, hanem eljutott a semleges Törökországon keresztül az amerikai, az angol, sőt az orosz katonákhoz is. 1945-ben, amikor az oroszok bejöttek a Chinoinba, itt is az Ultraseptylt keresték.

A vállalat a két világháború között nagy fejlődésen ment át. Wolf Emil és munkatársai a 20. század első felében létrehozták a Közép-Európa-hírű gyógyszergyárat, a Chinoint,

mely gyárban a kémiai és biológiai kutatás mellett a technológiai fejlesztést, az üzemi gyártást, a kereskedelmet – mai néven a marketinget – és az értékesítést egyidejűleg és egy helyen magas fokon műveltek. A II. világháború alatt az egyre növekvő import- és export-nehezégek, a deportálások okozta személyi veszteségek (1944 nyarán Wolf Emilt is Dachauba deportálták), és nem utolsósorban a bombázások sok kárt okoztak.

Az újraindulás nagyon nehezen ment. Az első negyedévben a Vörös Hadsereg részére termeltek. Később az energia- és a nyersanyag-hiány miatt a munkásokat kényszerszabadságra kellett küldeni. A bérek az óriási infláció következtében rohamosan csökkentek. Az eredmények siralmasak voltak: a termelés körülbelül a felére esett vissza, és a forgalom körülbelül 10 %-a volt a háború előttinek.

1948. március 25-én a vállalat állami tulajdonba került. Ettől kezdve minden fejlesztést saját erőből kellett elvégezni, miközben minimális beruházással a készítményeket versenyképesebbé kellett tenni, a kapacitásokat bővíteni, és az import anyagokat saját készítésű anyagokkal kellett kiváltani.

Ebben az időben indult az antibiotikumok kutatása és előállítása fermentáció segítségével. Speciális gombák, esetleg baktériumok különböző biokémiai folyamatokban, anyagcseréjük során gyógyszerhatóanyagokat, antibiotikumokat termelnek, azaz fermentálnak. A fermentáció a biológia és a biokémia összekapcsolása mellett, a nagy térfogatban előállított hatóanyag kinyerésére a szűrési, az

Gyógyszeralapanyag-gyártó üzem az 1960-as években

Gyógyszerkutató-laboratórium

extrahálási-kivonási és az elválasztási-szeparálási műveletek fejlesztését is igényelte. 1951-ben valósult meg az első hazai Penicillin üzemi előállítása. 1952-ben ez volt az első antibiotikum-gyártás, melyet az újonnan alapított debreceni Biogal-gyárnak átadtak. A Penicillint az Oxitetraciklin- és a Gentamicin-család több tagjának előállítása követette, melyekből kémiai átalakítással felszintetikus antibiotikumokat, a Semicillint, illetve a Doxiciklint készítettünk többek között. Az eredeti szintetikus gyógyszerek kutatása helyett a szabadalmakkal már nem védett, úgynevezett generikus gyógyszerek előállítására szabadalomképes eljárásokat dolgoztak ki.

Később az eredeti gyógyszer-hatóanyagok előállítására irányuló munka is fennállt. 1960 és 1970 között nyolc eredeti gyógyszer született meg. Ezek a következők voltak: a tumor-ellenes Myelobromol – a ma már külföldön gyártott és forgalmazott antianginás szívgyógyszer; a Sensit – az USA-ban 1989-ben bevezetett, a II. világháború utáni első magyar engedélyezett készítmény, a ma is forgalomban lévő Parkinson-kór elleni gyógyszer; a Jumex – a görcsoldó-hatású NO-SPA, mely ma is egyik fő export-termék Oroszországba és a volt Szovjetunió egykori tagországaiba –; a ma is forgalomban lévő köhögéscsillapító Libexin; a tumor-ellenes Elobromol, a fájdalomcsillapító Probon és a csontritkulásra ható Osteochin, melyet 1988-ban Japánban vezettek be.

Az új gazdasági mechanizmus idejében, 1970-ben a gazdaságtalan Nagytétényi Bányagyutacs-gyárat a vállalathoz csatolták, és itt a növényvédőszer-gyártást indították el. A növényvédő szerek előállítása nagy mennyiségben történt, és a gyártáshoz szükséges nagy térfogatú berendezésekben felhasznált anyagmennyiségek lényegesen meghaladták a gyógyszergyártásnál megszokott mennyiségeket. Fundazolból például évi 4000 tonnát állítottak elő.

Az 1970-es években kezdődött el a napjainkban is fontos önálló üzletág, a prosztaglandinok kutatása és előállítása. Ez a munka mind tudományos, mind üzleti-gazdasági szempontból nemzetközi szinten is előny jelentett. Amerikai és svéd cégekkel kialakított

termelési kapcsolat ma is a vállalat egyik igéretes területe.

A vállalat, alapításától kezdve, a kor híres kutatóival volt munkakapcsolatban. Zemplén Géza (1883-1956), akit 1913-ban neveztek ki a Budapesti József Nádor Műegyetem egyetemi tanárának és megbízták az első magyarországi Szerves Kémiai Tanszék vezetésével, személyes jó barátja volt Wolf Emilnek, és hosszú éveken át tanácsadójaként is működött. Az általa alapított úgynevezett „Zemplén-iskolának” számos tagja került a vállalathoz. Többek között 1918-ban a tanársegédje, Földi Zoltán (1895-1987), aki az első ipari tudósként lett az MTA-rendes tagja, 69 éven keresztül, különböző beosztásokban, a vezérigazgatóságot is beleértve dolgozott itt.

A vállalat fejlődése az 1980-as években lelassult, és a gyár termék-szerkezete megöregedett. Sűrűn jelentkeztek pénzügyi és likviditási nehézségek. A kiutat ebből a helyzetből csak tőke-injekcióval lehetett megtalálni.

Az 1988. évi VI. törvény lehetővé tette, hogy 1989 őszén kezdeményezzék az állami tulajdon megszüntetését. Az Állami Vagyongyűnökség segítségével sikerült a szakmai befektetőt megtalálni. 1991. február 22-én aláírták a szerződést, mely szerint a Sanofi (az Elf-Aquitaine francia kőolajipari cégének leányvállalata) 40%-os részesedést vásárolt meg. A Sanofi 1998-tól a francia Synthelabo-céggel fuzionált, akkorra a tulajdonhányada már elérte a 98%-ot. 1999-ben a francia (Rhone-Poulanc) és a német Hoechst-cég

Üzemi épület a Chinoimban az 1960-as években

tabletta-, draszté- és kapszula-gyártást végzik, és ott folyik az Istvántelekről kiköltözött csomagolás is.

A jövőről Jean-François Dehecq a Sanofi-Aventis vállalatcsoport volt alapító elnök-vezérigazgatója a következőket mondta: „Pár év múlva mindössze négy vagy öt ország lesz Európában, amely képes az alapkutatástól a kémiai gyártáson át a tablettá és az injekció előállításáig minden tevékenységet egyetlen helyen végezni. Magyarország ezek között lesz, illetve már van.” □

[illegible]

A Chinoi Zrt. logói és hirdetései 1913-tól

Újpest dunai átkelőhajózása

A megyeri rév története, 2. rész

Az 1920-as években a Megyeri csárda mellett húzódó Dunaparton egy új kőgát született. A Trianoni védgátnak nevezett töltés folyamalakító hatása a rákövetkező évtized alatt megváltoztatta a bal part képét. Száraz földterület keletkezett a Megyeri csárdától délebbre, és egyre sekélyebbé és keskenyebbé vált a Duna e terület és a mindinkább terebélyesedő Palotai-sziget között. A harmincas években alacsonyabb vízáltságnál száraz lábbal is át lehetett kelni a szigeten fekvő ingyenstrandra, a Lidóra. Ám ennek nem csak újpesti partja közeledett a város eredeti partvonalához, hanem északi és déli irányba is növekedett. 1937-ben az így születő új szárazföld területének tulajdonjogáról már hatósági tárgyalások folytak.

A „helyi” Duna csökkenésével nagyvíz mellé települtek a Zsilip utca környéki csónakházak. A kompállomás melletti Weiser csónakház 1934-ben leégett, újjáépítésére már nem került sor, maradványai még két évvel később is éktelenítették a környéket. (Ahol a Zsilip utca a Népsziget felé kanyarodik, nagyjából ott lehetett a rév kikötője, tőle északra állhatott a volt csónakház.)

A Zsilip utca–Római fürdő közötti révátkelés a vázolt természetföldrajzi átalakulás következtében nehéz helyzetbe került. Alacsonyabb vízállás esetén a vízi járművek körülményesen tudtak közlekedni a homokzátonyok miatt, és ez állandó problémát jelentett a városi révjogot bérlő Bogyay László irányítása alatt működő „Újpest–Római-fürdői átkelési és vontatási vállalat” számára. Járatai általában május 15-dike és szeptember 15-dike között negyedóránként, ezen kívül félóránként indultak. 1933-ban ez órás, illetve félórás közökre változott, az év tavaszán egyébként csak személyátkelést bonyolított le. Május 15-ét követően Csillaghegyre is indított hajót, a kocsik, szekerek fuvarozását viszont továbbra is Római-

fürdő felé vállalta. A jegy ára (1931-es adatok alapján) 20 fillér volt egy személy számára, munkások és tanulók csak 10 fillért fizettek.

Bogyay nyolc évre kötött szerződése 1933 végén lejárt. Következő tavasszal az újpestieknek és a dunántúli községek kereskedőinek és utazóinak nélkülözniük kellett a Zsilip utcai kompot, míg hat új pályázó közül a városi révjogot el nem nyerte Galántai Fekete Tibor. Ő még 1932-ben felélesztette Újpest és Margitsziget vízi összeköttetését, feltételezhetően e tény befolyásolta a város vezetőit Fekete személyének megválasztásakor.

Erre az időszakra esett a kompátkelés újpesti állomáshelyének áthelyezése a Megyeri csárda mellé. Erről Újpest képviselőtestülete 1934. július 18-i ülésén határozott. A Zsilip utcánál valószínűleg ezután csak személyközlekedés maradt meg.

Található híradás más átkelési vállalkozókról is. 1934-ben a Római-parti Fodor-féle csónakház tulajdonosa pénzért fuvarozott utasokat a két part között. Mint utóbb kiderült, szabálytalanul, mert engedélye szerint kizárólag a csónakház vendégeit szállíthatta volna, ingyen. 1935-ben pedig régi-új konkurencia jelent meg a „rév piacán” a korábbi révbérlő, Bogyay László személyében. Székesfővárosi engedélye birtokában indított átkelőjáratot a Népsziget Nagy-Duna felőli partjától, a vasúti híd északi oldaláról a Római-partra.

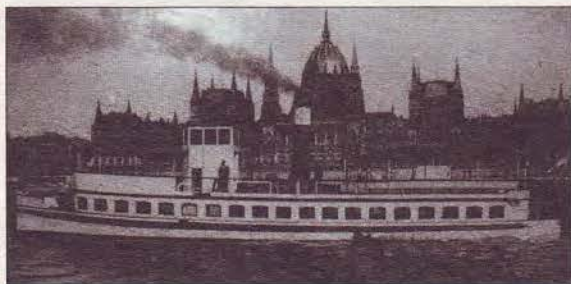

Átkelő motoros érkezett Újpestre. (Háttérben a vasúti híd)

Fekete 1936-ban a téli üzemszünetet követően március közepén kezdte meg újra az átkelést Zsilip utcai kikötőjéből, ám akkor csak nagyobb csónakkal tudta járatát fenntartani. A Palotai-sziget és az egykori újpesti Duna-part között már csupán egy kis „patakocska” folyt, a Kis-Duna még kisebbé válása következtében a vízi eszközöknek a vasúti híddhoz közelebb kellett megkerülniük a Palotai-sziget déli végét. 1936 májusában Bogyay ismét beindította a vasúti híd mellől induló átkelőjáratát, akkor mindketten 10 filléres viteldíj ellenében fuvaroztak. Alispáni rendelkezés értelmében Bogyay a Római parti Szent János utcánál kapott partrészt kikötő céljára, az viszont állítólag akadályozta Fekete hajójának kikötését. Fekete panaszt is tett ez ellen, ám végül a „révháború” megoldásaként nyáron bejelentette kompjárata beszüntetését. A kereskedelemügyi miniszter ugyanis végleges engedélyt adott Bogyay Lászlónak közvetlenül az ő budai kikötője mellett hajójáratának állomásoztatására.

Fekete Tibor hajói 1936 augusztus végén már mind a Zsilip utcai kikötőben álltak. Flottájába akkor nyolc vízi jármű tartozott, köztük a Flóra motoros, Újpest város hajója, illetve Fekete kis motorosa, a Novarra, amelyet 1937 februárjában Vác városa vásárolt meg. Megjegyzendő, hogy a Zsilip utcából Fekete vállalkozásának egyik alkalmazottja azért még vállalta, ha két utas jelentkezik, „saját szakállára és szívességből ladikon” átviszi őket a túlpartra.

1936-ban a Bogyay-féle vasúti hídtól induló, és a Fekete vállalkozásában működő Zsilip utcai járatokon kívül a Megyeri és Bivalyos csárdák között, a rév ősi útvonalán egy magán révész bonyolította le a kompközlekedést, a kocsik és szekerek fuvarozása ott zajlott.

Az I. számú 180 férőhelyes csavargőzös. Feltehetőleg e hajóttal közlekedett a MFTR Újpest-pünkösdfürdői járatán

Miután 1937 februárjában a vármegye jóváhagyta a város határozatát, amelyben felbontotta Fekete Tiborral bérleti szerződését, Bogyay László nyerte el ismét az újpesti rév-jogot. Az évben ő üzemeltette a Zsilip utca-Csillaghegy közötti személyjáratot, illetve a Megyeri csárdától Bivalyosig közlekedő, kocsik szállítására is alkalmas kompot. Mindkettőn a személyjegy 20 fillér volt, munkások 10 fillérért utazhattak. Utóbbi járat magas vízállás esetén a Szilas-patakhöz közelebb kötött ki.

1936 augusztusában a vasúti híd újpesti hídfőjétől (a Váci út mellől) a Magyar Folyam és Tengerhajózási Rt. (MFTR) megindította három motorhajójával az Újpest–Margitsziget–Szent Gellért téri járatát, mellyel az újpestiek margitszigeti kapcsolata jelentősen javult. Újpest 1937. évi költségvetéséből a MFTR részére 2000 pengő szubvenciót biztosított, e hozzájárulásnak köszönhetően az évtől a hajózási vállalat kibővítette szolgáltatását. Májustól ismét lehetett a Margitsziget felé hajózni, ezen kívül a MFTR üzembe helyezte a vasúti híd mellől induló, a Népsziget déli végének nagy-dunai oldala, Aquincum és Római fürdő érintésével Pünkösdfürdőig közlekedő új járatát. Menetideje hegymenetben 40, völgymenetben 34 percig tartott, viteldíja felnőtteknek 20, gyermekeknek 12 fillérbe került. Először napi hét járatpár közlekedett, majd a vásár- és ünnepnap menetrend módosításával június második felétől másfélórás időközökben indult hajó, Újpest-ről reggel 6-tól este 11 óráig, Pünkösdfürdőtől mindig 45 perccel később. Ezzel 11-re emelkedett a járatpárok száma.

A forgalmat valószínűleg a Schlick-Nicholson újpesti hajógyárában 1918 és 1921 között épült 9 darab 180 személyes I–IX. számú „propeller” egyike láthatta el. E csavargőzös hossza 27,1 m, legnagyobb szélessége 5,2 m, merülése 1,5 m volt és 120 lóerős gőzgép hajtotta.

1937-ben Bogyay Megyeri csárda melletti és Zsilip utcai, valamint a MFTR Újpest-pünkösdfürdői járatán kívül a Magyar Pamutipar (1936 nyaratól) és az Egyesült Izzó is tartott fenn motorcsónak-átkelést. Ám ez utóbbiak csak alkalmazottaikat fuvarozták a vállalatok Római parti üdülőihez a Megyeri csárdától.

(Folytatjuk...)

Epizódok Aschner Lipót életéből

4. rész: A laboratóriumok

Az Egyesült Izzóhoz kötődő legendás laboratórium valójában két kísérleti műhely párhuzamos működését jelentette. A részvénytársaság vezetősége olyan fejlesztésekhez kínált infrastruktúrát és anyagi fedezetet, amelyek eredménye gyakran túlnőtt az üzem, a város vagy az ország határain. A siker egyik összetevője minden bizonnyal a bőséges támogatás volt, ám a titok másik fele Aschner Lipót zseniális „szimatában”, azaz személyzeti politikájában rejlett. A két háború közötti korszak kiemelkedő menedzsereként mindig tudta, hogy a hazai tudományos életben kit kell megnyernie, adott esetben a tanári katedráról „elcsábítania” ahhoz, hogy a gyári laboratórium külföldi országok egyetemeivel, kutatóintézeteivel sikeresen versenyezhesen. Ritka pillanat volt gazdaságtörténetünkben, amikor az ország egyik legsikeresebb üzletembere az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. tőkéjének egy jelentős részét alap kutatásba fektette.

A kutatóműhely ötletét 1918-ban a kereskedelmi igazgatóként dolgozó Aschner, Pintér József műszaki igazgatóval közösen vetette fel. Elsősorban az izzólámpa gyártását, majd nagyüzemi termelését kívánták kidolgozni. A laboratórium élére Aschner elsőként Hanaman Ferencet, a volfrámlámpa egyik feltalálóját „szemelte ki”, de az első világháború még tartott, és a fizikust nem sikerült a katonai szolgálat alól mentesíteni. A kutatói részleg végül három évvel később, Pfeifer Ignác korábbi műegyetemi tanár vezetésével alakult meg. A professzornak a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt le kellett mondania az egyetemi katedráról. Aschner Lipót nem csupán a kutatólaboratórium megszervezésével, hanem annak irányításával is megbízta. Az Egyesült Izzó igazgatótanácsa a laboratórium felszerelésére 1,6 millió koronát szavazott meg. Pfeifer kitűnő választásnak bizonyult.

Kreatív, alkotó szellemű tudósokat gyűjtött maga köré, és a kutatókat olyan műszereszek segítették, akik munkájukat tökéletes precizitással végezték. Számukra nem létezett végrehajthatatlan feladat. A professzor munkatársai közé hívta Budincsevecs Andort, Vámbéri Lőrincet, Bródy Imrét és Selényi Pált, akik vákuumtechnikai és elektrofizikai kísérleteik nyomán többek között a korszak legkorszerűbb fémszálas izzólámpáit szabadalmaztatták. (Selényi volt később a xerox-eljárás feltalálója.) Az Izzó laboratóriumában az addig használt argon-nitrogén gázkeverék helyett Bródy a hosszabb élettartamot és jobb hatásfokot biztosító kripton-xenon töltést használta. A találmány gyártásához Polányi Mihállyal együttműködve 1934-ben kidolgozta a kripton-xenon keveréknek a levegőből történő előállítás technológiáját is. A harmincas években Polányi még Manchesterbe való költözése után is konzultánsként dolgozott az Egyesült Izzó újpesti laboratóriumának. Aschner Lipót próbálta rábeszélni Polányit, hogy legyen a laboratórium vezetője, de a tudós külföldön maradt. Ebben az időszakban ugyancsak a laboratóriumban dolgozott Gábor Dénes, aki megalkotta az első plazmalámpát. A feltaláló ugyan csak Angliába emigrált, ahol elektronoptikai területen dolgozott, és eljutott a holográfia feltalálásáig. (Találmányáért 1971-ben Nobel-díjat kapott.)

A Kutatólaboratórium csak egyike volt a fejlesztési munka színtereinek. Az 1920-as évek második felében, a rádiózás elterjedésének időszakában hozták létre az Elektroncső (korabeli nevén Rádiócső vagy Audion) Laboratóriumot. Az Elektroncső Laboratóriumot előbb Czukor Károly, majd Szigeti György, az elektromos kisülések és a luminancia hírneves kutatója irányította. A rádiókatód részleget Winter Ernő vezette. A fizikusok között a vegyészmérnöki diplomával rendelkező fiatalember 1925-ben került az Izzóba. A szakmában

csak „katódos” Winterként emlegetett tudós megalkotta az ún. bárium elektroncsöveket, amely elérte, sőt meghaladta a külföldi gyártmányok színvonalát. E találmány révén a hazai rádiógyártás a világ élvonalába került, ám Aschner Lipót a feltalálóval szemben ezúttal nem mutatkozott nagyvonalúnak. Amikor Winter Ernő arra kérte, hogy a tudományos és egyben üzleti sikerre való tekintettel emelje meg 176 pengős fizetését, nyers elutasításban részesült. Sőt, Aschner állítólag megfenyegette, hogyha kilép, gondja lesz rá, hogy a szakmában sehol másutt ne találjon alkalmazásra. „Bántott a méltánytalanság – emlékezett később Winter –, ezért felmondtam és elmentem. Azonnal szerződtek Hollandiában, a nijmegeni Glendor Izzólámpagyárban, ahol havi 500 holland forint fizetést, plusz részese-dést kaptam. A világválság első évében aztán Aschner visszahívott, és a korábbi 176 pengő helyett egyszerre 1000 pengőt ajánlott fel, amit már csak a gyár szeretete miatt is elfogadtam.” A tudós hazatérését követően a magyar rádióipar a Philips és a Telefunken konkurenciája lett, szabadalmát megvették az angol, francia, olasz, német, svéd rádiógyártók is. A harmincas évek elején Winter megoldotta az ún. „mikroфонia” problémáját is. Kiküszöbölte a hangtorzulást, és ezzel világsikert aratott. A

találmány alkalmazásáért dollármilliókat fizettek az Egyesült Izzónak, mert a szabadalmat nem a feltaláló, hanem a cég nevére jegyeztették be. Az Elektroncső Laboratóriumban néhány éven belül egyéb csodák is történtek. Mihály Dénes és Barta István akadémikus 1936-ban az Újpesten elkészített műszerek és televízió-képcsövek segítségével, bemutatta a legelső zártláncú tévéadást.

Az 1930-as évek derekán az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. a világítás-technika mellett élenjáró elektronikai és híradástechnikai gyárrá vált, de a fizika legújabb irányainak kutatását is támogatta. 1936 szeptemberében Aschner Lipót személyesen utazott Szegedre Bay Zoltánhoz, az elméleti fizika professzorához, és felajánlotta számára a nyugdíjba vonuló Pfeifer Ignác megüresedett vezetői székét. Bay korábban is jó kapcsolatban állt az Izzóval, gyakran segítettek intézetét egy-egy műszerrel, mérőberendezéssel. Elfogadta a meghívást, és ezzel a döntésével két olyan kísérletet is elvégezhetett, amelyeket akkoriban Magyarország egyetlen egyetemén vagy laboratóriumában, még a Műegyetemen sem tehetett volna meg. Az egyik a részecskeszámlálás volt, a másik a Holdradar-kísérlet.

(Folytatjuk...)

A Kutató Laboratórium személyzete 1936-ból, többek között Budincsevics Andor (16), Winter Ernő (42), Bródy Imre (85), Aschner Lipót (89), Pfeifer Ignác (90), Bay Zoltán (91) és Szigeti György (95)

HIRMANN LÁSZLÓ

Az 1919-es kommün Újpesten

Az 1918-as esztendő, az őszirózsás forradalmat követően, szomorú képpel búcsúzott Újpesttől. Az elvesztett háború, az azt követő forradalom felkavarta a világégés négy éve alatt egyébként is meggyengült város polgárságát.

Az utcák tele voltak frontról hazatérő, fedél és kenyér nélküli katonákkal. Sok közülük sebesült vagy amputált volt. Súlyos ellátási gondok jelentkeztek. A városi hatóság ingyen burgonya osztásával próbálta enyhíteni a nélkülözők gondjait. Arra is volt példa, hogy a vasútállomáson veszteglő tehervagonokat kezdték fosztogatni a rászorulóknak. Ráadásul a városban felütötte fejét a spanyolnátha. A betegség 71 embert fertőzött meg, 17 fő bele is halt. A kór terjedésétől való félelem elkeseredetté tette az embereket.

Félő volt, hogy elszabadulnak az ipulatok. Ezért a Mauthner-, a Wolfner- és más gyárak tulajdonosainak adományaiból megszerveződött az újpesti Népőrség, hogy a rendet fenntartsa.

A város vezetősége igyekezett kezelni a helyzetet. A hivatalban lévő dr. Ugró Gyula polgármester belépett a szociáldemokrata pártba, hogy hatékonyabban tudjon együttműködni a hatalomra kerülő, Károlyi Mihály által vezetett adminisztrációval. Lépésével magára vonta riválisai haragját. Az Ellenzéki Hírlap azzal vádolta meg a polgármestert, hogy valójában kommunista érzelmeket táplál. Ugró az újpesti Nemzeti Tanács ülésén cáfolta a vádakát. Ez a grémium gyakorolta a képviselőtestület jogait, és próbálta megőrizni Újpest városi autonómiáját. A Tanács igyekezett eltávolítani a városból az ide beszállásolt 15. számú vadászszázalókat. Az alakulat parancsnoka, Détsy István százados erre gépfegyvereseivel körülvette a városházát, így kényszerítve ki a döntés elvetését.

1918 decemberében az újpesti Nemzeti Tanács már arról tanácskozott, hogyan lehetne kezelni a pénzügyi válságot, mivel a túl-

költekezés és az eladósodás már a működés-képtelenség határára sodorta a várost. Két lehetőség közül kellett választani: vagy tisztán szociáldemokrata politikusokkal alakul az új vezetőség, vagy kormánybiztost neveznek ki.

A téli időszak tovább fokozta a város gondjait. A beállott hidegben nem jutott megfelelő mennyiségű tüzelőanyag, ezért a lakosság a Rákospalota határában akkor még kiterjedt erdőségek faállományát kezdte ritkítani.

1919 februárjában a Károlyi kormányzat elhatározta, hogy központi irányítás alá vonja a főváros közelében lévő, jelentős lakosságú ipari bázist, Újpestet. A kormány belügyminisztere, Nagy Vince, Miklós Móric személyében kormánybiztost állított a város élére. (Miklós, aki a megbízatást kapta, erede-

Az Újpesti Munkás című lap címlapja. „Tartsuk szemmel ellenségeinket!”

tileg tanítói végzettséggel rendelkezett. Idővel számviteli vizsgát tett, és a város szolgálatába állt. Tízévnnyi tisztségviselőseget követően szocialista nézetei miatt elbocsátották. Ezt követően újságíróként működött, publikált a szociáldemokrata párt lapjában, a Népszavában is.)

Dr. Ugró Gyula, aki az új hatalmi helyzetben nem akart együttműködni Miklós Móriccal, a nyugdíjazását kérte. A kormánybiztos Hoffer Mihály gazdasági tanácsnokot bízta meg a polgármesteri teendők ellátásával. Új vezető testületet választottak, városi néptanács néven. 11 tagjából 7 szociáldemokrata delegált volt.

Az őszi rózsás forradalom során hatalomra kerülő politikai rendszer ekkor már végnapjait élte. Az antant újabb területi követeléseinek hatására Károlyi lemondott. Az így keletkezett hatalmi űrben – a baloldali pártok gyors egyesülését követően – fegyveres hatalomátvételre került sor. 1919. március 21-én deklarálták a Tanácsköztársaságot, amelynek tényét Miklós Móric másnap falragaszokon tudatta az úpestiekkal. Gyökeres politikai fordulatra nem került sor a városban, csupán a hatalom koncentráldott. Háromtagú direktórium vette át az irányítást, melynek Miklós Móric mellett Apáthy Sándor orosz hadifogságból hazatért asztalossegéd és Potyondi József vasmunkás lettek a tagjai. Az új végrehajtó hatalom ezt követően rendeleti úton kormányozta Újpestet.

Az intézkedések között a legfontosabb az üzemek és gyárak szocializálása, azaz álla-

mosítása volt. A nagyobb gyárak élére termelési biztosokat állítottak. A Tungsram vezetését így vette át Molnár János pártaktivista, a Pamutipar irányítását pedig Sinkó István villanyszerelő szakmunkás.

A tanácshatalom helyi vezetői a polgári kultúrát is ellenőrzésük alá vonták. A Közművelődési Kör épületében megalakult az Újpesti Spartacus Kör, melynek vezetője Illés Béla, a fiatal kommunista író lett. Itt tartotta első előadását Gerő Ernő, aki három évvel korábban érettségizett az Újpesti Állami Főgimnáziumban.

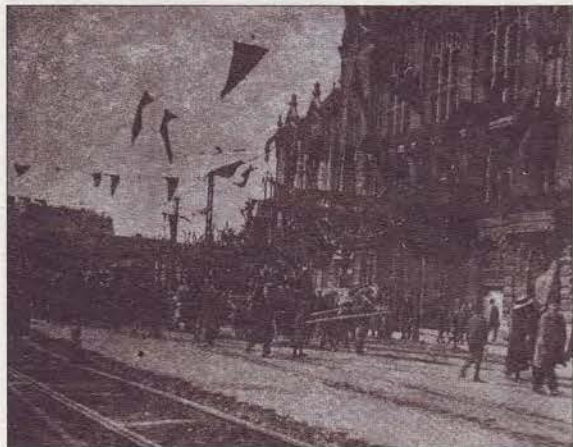
Központi irányítás alá kerültek az oktatási intézmények is. Illés Béla utasítására eltávolították, és házi őrizetben tartották Rákóczy Gézát, a gimnázium igazgatóját is. Az iskola tanrendjébe ekkor vezették be Buharin és Engels munkáit, Kölcsey Parainesisét csak kihagyásokkal lehetett tanítani. Az érettségi-vel nem rendelkező munkások számára esti tagozatos tanfolyamokat szerveztek. A hatalom szócsöve, az Újpesti Munkás című lap propaganda hadjáratot indított a régi rendeszméi és annak képviselői ellen.

Az újpesti tanácshatalom diktatórikus intézkedései mellett igyekezett enyhíteni a szociális problémákat. A lóversenytéren baromfitelepet rendeztek be, Rákospalota határában földterületeket különítettek el zöldségtermelés céljával. Mindezzel az élelmiszerellátást kívánták javítani. Számba vették az üresen álló lakásokat, hogy a rászorulóknak kiutalják. Egyes alkalmazotti rétegeknél béremelésekre, családi pótlék kiutalására került sor.

Május elsején vörös drapériába öltöztették a Munkásotthon homlokzatát, a városházát fenyőfűzérbe tűzött piros rózsák ékesítették. A felvonulók a népszigeti majálison ingyen ebédet kaptak.

Mindezek a kiadások rengeteg pénzt emésztettek fel. Ennek fedezete az újpesti különadó volt, melyet a vagyonos polgárságra róttak ki. Néhány hét alatt több, mint egymillió koronát hajtottak be ilyen módon.

A város utcáin megjelent az erőszak. Ahogy Klima Lajos írta későbbi visszaemlékezésében: „A vörös őrség szuronyai rettegésben tartották a védtelen polgárságot.” Két vörösőr, Klie Gyula és Horváth Lajos az egyik

A Városháza előtt 1919. május 1.

kocsmában figyeltek fel egy úriemberre, aki-nél fizetéskor nagyobb mennyiségű készpénzt láttak. A vendéglőből távozva követték, majd a Mauthner Bőrgyár és a Duna közötti lakatlan területen agyonverték és kirabolták.

A proletárdiktatúrával szem-ben hamarosan kibontakozott a polgári ellenállás. Dr. Juhász József, Altenbach Róbert és Tassy Betz Károly voltak a szervezkedők vezetői. 1919. június 24-én har-cok robbantak ki a tanácshatalom megdöntése céljával. Ezekbe a fővárosi összecsapásokba kapcsolódtak be az újpesti felkelők is. Három, a Dunán szolgálatot teljesítő őrnaszád, azaz monitor legénysége ostrom alá vette a Claris-seumot, ahol akkor a karhatalmisták egyik bázisa volt. A Mauthner Bőrgyárban is kitűz-ték a nemzetiszínű zászlót, ami jel volt a fel-kelesre. Az ott szolgálatot teljesítő Lipták Lajos vörösrőt lelőtték. Az újpesti harci cselek-mények híre hamarosan a proletárdiktatúra vezetőinek tudomására jutott. Szép Jánosnak, a gyári munkásezredek budapesti parancsno-kának utasítására a Vörös őrség alakulatai szállták meg Újpestet. Előbb a Clarisseumnál és a Mauthner Bőrgyárban számolták fel az ellenállást, majd utcai harcokban megölték a felkelők egy részét. A megtorlásra statáriális módon, másnap került sor. Az újpesti igazság-ügyi megbízott, Klein Sándor parancsára le-tartóztatták a bujkáló felkelőket. A rögtönítélő bíróság Paksi József elnökletével ült össze. A testület tagjai Potyondi József, Lőwy Sándor, Pick Ignác, valamint Illés Béla voltak. A halálos ítéleteket még aznap délután végrehajto-ták az újpesti rendőrség udvarán.

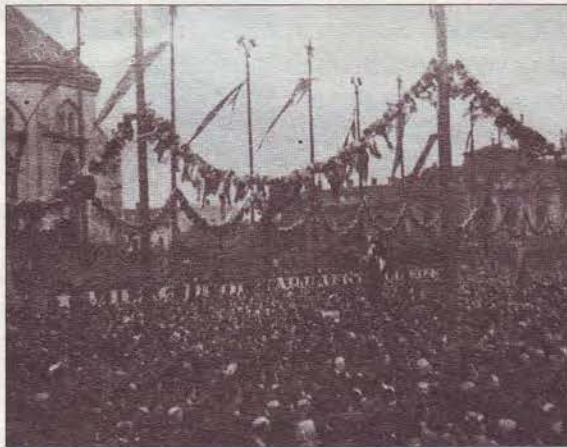
A vörös-terror két nappal később újabb halálos áldozatot követelt. A hatalom a közel-látást, központi elosztással, csak akadozva tudta megoldani. Az aznapi cukorosztáshoz, hogy a sorban álló embereket féken tartsák, két vörösrőt, Petku és Lőwy nevezetűeket rendeltek ki. Szóváltás támadt, mivel az egyik sorban álló férfi, Takáts Károly, kifogásolta a fegyveresek durva hangnemét. Válaszul Petku agyonlőtte a fegyvertelen embert.

A baloldali diktatúra mindeközben köz-igazgatási változásokat is tervezett. Június 30-án az Újpest Város Munkás- és Katona-tanácsa beadványt küldött a belügyi népbiz-

tosnak, melyben kérelmezte, hogy csatolják Istvántelket és Káposztásmegyert Újpesthez. Indoklásként azt hozták fel, hogy a város élel-miszer (tej, hús, zöldség) ellátása jórészt ezek-ről a területekről biztosítható. Az érintett Rákospalota vezetősége, de a Villasor (ma: Vécsey utca) lakosai is tiltakoztak az elképze-lés ellen. A tervezett határmódosításra már nem került sor, mert időközben tovább súlyos-bodott Magyarország helyzete. Az antant szövetségeseinek gyűrűje szorította hazánkat.

A tanácshatalom a nyár folyamán fel-vette a harcot a történelmi Magyarország pe-rementerületeit megszálló cseh és román csapa-tok ellen. A Vörös Hadsereg 11. és 12. ezredé-nek legénységi állománya részben újpestiek-ből, az Egyesült Izzó, a Mauthner- és a Wolf-ner-bőrgyárak munkásaiból állt. A 6. gyalog-ezred soraiban pedig a MÁV járműjavító dol-gozói harcoltak. Az alakulatot Nagysalló – Lé-va térségében vetették be. A sikeres felvidéki hadjáratot az a Stromfeld Aurél irányította, aki ifjúkorában családjával városunkban lakott. A Vörös Hadsereg katonáinak döntő többsége – köztük a tisztikar jelentős része – nem azért ragadott fegyvert 1919-ben, mert hitt a világ-forradalomban, hanem honvédő háborút foly-tattak a hazánkra törő idegen hadseregekkel szemben.

Újpest egyik kiemelt hadiüzeme az első világháborúban az Istvántelki Főműhely volt. A tanácshatalom kiépülését követően a Vörös Hadsereg szállítási és harci feladataiban egy-aránt kiemelt szerep jutott a vasútnak. A mű-helyben javították azokat a megrongálódott

A Városháza mögött 1919. május 1.

mozdonyokat, amelyek közül nem egyet azonnal a frontra küldtek. A Ganz-Danubius Hajógyárban is végeztek hadiipari termelést. Többek között kijavították az egyik sérült motort. A naszádot ekkor keresztelték át Marx nevére.

A felvidéki katonai sikereket diplomáciai kudarcok, újabb belpolitikai hibák és a Tisza vonalánál a románoktól elszenvedett vereségek követték. Ezért Kun Béla kormánya 1919. augusztus 1-jén lemondott.

A bizonytalanság még jobban úrrá lett Újpesten. A lakosok a városházához sereglettek, ahol elterjedt a hír, hogy a vörös terror búcsúzásaként mészárlás lesz. A rend fenntartása érdekében 20 tagú intézőbizottságot választottak, fele részben „proletárok”-ból, fele részben „polgárok”-ból. Előbbiek között ott volt Miklós Mórícnak, az utóbbiak között Klima Lajosnak, a gimnázium első igazgatójának a neve is. Visszahívták a kommün alatt leváltott városi tisztviselőket, cirkáló polgárőrséget szerveztek, hogy a város nyugalmit biztosítsák.

Az intézőbizottság augusztus 5-i ülésén Miklós Móríc már nem jelent meg. Mint később kiderült, Bécsbe menekült. (Sorsa 1924-ben Brazíliába sodorta, ahol négy évvel később elhunyt.) Társai is menekültek, de előtte igyekeztek eltüntetni a terhelő bizonyítékokat. Várady Zsigmond jegyző szerencsére megakadályozta, hogy a város számára fontos dokumentumokat megsemmisítsék. Biztonságba helyezte az adóketési lajstromokat és a főkönyveket, így tetemes kártól kímélte meg Újpestet. Bátor helytállása ellenére sem sikerült minden okiratot megmenteni, Illés Béla leírta visszaemlékezéseiben, hogy rengeteg dokumentumot égetett el saját kezével. Augusztus 6-án megérkezett Újpestre a román királyi hadsereg. Parancsnokai felvették a kapcsolatot a város vezetőivel. Löwy Sándor gazdasági tanácsnok francia és román nyelvtudása révén közvetített a megszállók és az újpesti döntéshozók között. Sikerült békés módon megegyezni, a megszálló csapatokat elhelyezték a város iskoláiban, így a gimnázium épületében is. A román parancsnoksággal együttműködve az újpestiek nemzetőrséget szerveztek, melynek parancsnoka Weigele Sándor városi tisztviselő

lett. A városházára piros-fehér-zöld lobogót tűztek, jelezve, hogy város megszabadult a kommün internacionalista nemzetietlenségétől.

A tanács hatalom bukását követően helyre kellett állítani a polgári helyhatóságot. Felmerült dr. Ugró Gyula polgármester visszahívása, de az alispán végül dr. Miklós Antalt kérte fel a városvezetői teendők ellátására. (Miklós, akinek csupán névrokona volt a kommün irányító direktóriumi elnök, 1912-től volt már polgármester Újpesten.)

Az újradelegált polgármester nem sokkal maradt hivatalában. 1919 szeptemberében belügyminiszteri rendelet függesztette fel a város önállóságát. A képviselőtestületet feloszlatták, és dr. Semsey Aladár, Brassó megyei főügyészt nevezték ki a város élére, hogy a kormánybiztosi teendőket ellássa.

Egy hónappal később a román csapatok is elhagyták Budapestet. Alakulataikat Újpestről is kivonták. A román csapatok hadizsákmányként rengeteg árút hurcoltak magukkal: egyedül csak az Egyesült Izzóból másfél millió korona értékben vagoníroztak be alapanyagokat és késztermékeket.

Semsey kormánybiztossága alatt az élet lassan visszatért rendes kerékvágásába Újpesten. Hamarosan sor kerülhetett a város autonómiájának visszaszerzésére, a polgármesteri szék betöltésére. Új fejezet kezdődhetett városunk életében.

A tanács hatalom 133 napja nem múlt el nyomtalanul Újpesten. A második világháborút követő baloldali hatalomátvétel után emlékhelyeket létesítettek az 1919-es eseményeknek Újpesten is. Paksi Józsefről, a direktorium egyik tagjáról, valamint Lipták Lajos vörösőrről utcát neveztek el, az istvántelki járműjavító Landler György nevét vette fel. A főműhely falán márványtábla emlékezett meg arról a 12 vöröskatonáról, akik az innen bevonultak közül estek el a felvidéki harcokban. A Duna Cipőgyár falán emléktábla állt, ami arról tanúskodott, hogy Szamuely Tibor 1919. január 17-én munkásgyűlést tartott ott. Ezek az emlékek mára eltűntek Újpestről. Ma is áll azonban az Árpád út és a Váci út sarkán az 1959-ben emelt szobor, amely egy puskáját magasba emelő vöröskatonát ábrázol. Gyenes Tamás alkotása immáron fél évszázada emlékeztet a kilencven éve történt eseményekre. □

Adalékok a kertvárosi Szent István plébániatemplom építéséhez

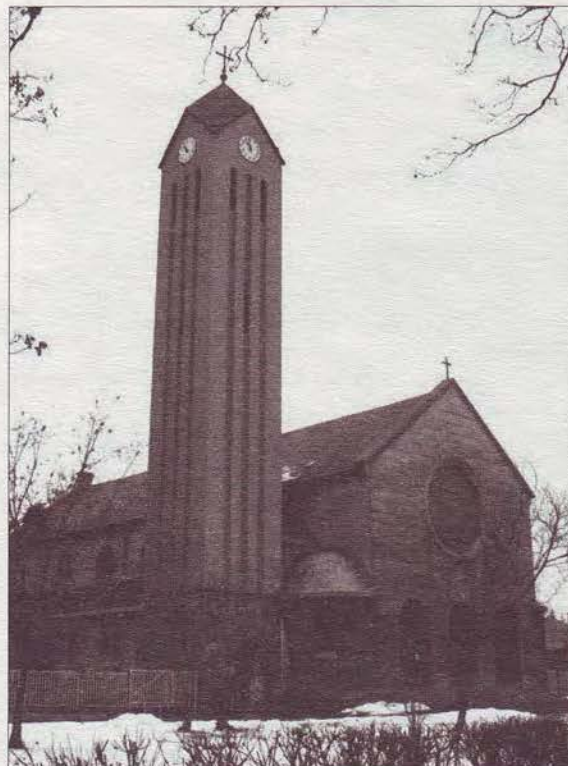
Az 1920-as évek végére Újpest katolikus híveinek száma meghaladta a negyvenezer főt, ezért dr. Hanauer István váci püspök, akinek egyházmegyéjéhez az 1993-as magyarországi átszervezés előtt Újpest tartozott, azzal a feladattal bízta meg dr. Csík József apátplébánost, hogy létesítsen új plébániákat. Ennek első eredménye az 1934. augusztus 26-án felszentelt Nap utcai Szent József plébániatemplom volt, majd ezt követte a kertvárosi Szent István templom.

Feltehetően, a Szent József templomot tervező Aggházy Tibor műépítész, MÁV főfelügyelő munkájával az újpesti Római Katolikus Egyháztanács meg volt elégedve, mert 1936-ban ismét őt bízta meg – immár a Szent László téren építendő – új templom tervezésével. Aggházy tervét – eddig még – nem sikerült megtalálni, a Historia Domus csak annyit ír róla, hogy a terv impozáns volt, de a templom nem eszerint épült meg.

1941-ben dr. Fábián Gáspárt bízta meg a templom tervezésével, mivel a tervezésre felkért építészek által benyújtott tervek közül az egyházközségi képviselőtestület az ő terve mellett foglalt állást. (Bár őt nem kérték fel, de miután tudomást szerzett – feltehetően dr. Hanauer István püspökkel való jó kapcsolata révén – a templomépítés szándékáról, ő is benyújtott, a többi pályázóhoz hasonlóan ingyenesen, egy tervet.)

A templom, stílusjegyei, térarányai alapján leginkább az ókeresztény templomépítés jellemzőit viseli magán. Külső megjelenése igen egyszerű, a kiemelt középhajót nyeregtető, a mellékhajókat félnyeregtetők fedik. A vakolt homlokzatok egyhangúságát a „természetes” ereszpárkányok kivételével csak a főhomlokzat sík, illetve a lábzetek kissé rusztikus kőburkolata oldja. A templom mellett négyszög alaprajzú harangtorony (campanile) áll. Az épület

tájolása kelet-nyugat irányú, de a szentély – kihasználva a terület utca- és térszövet adta körülményeit, ezáltal a Rákóczi téri telekrészt, mint átriumot kombinálva a műbe – a nyugati oldalon helyezkedik el. Alaprajzi elrendezésben követi az ókeresztény bazilika szerkesztési alapelveit: a tér felőli oldalon a rendkívül egyszerű előcsarnok helyezkedik el, ezt követi a háromhajós hosszház, amely bazilikális megvilágítást kap, majd a félkör alakú szentély következik, melyet a főhajótól a haránt irányú falban lévő 9,0 m széles félköríves boltívvél lezárt diadalív (arcus trium) választ el. A főhajó határfalait a hajóban 4+2 félköríves nyílás osztja. Mind a főhajót, mind a mellékhajókat félköríves ablakok világítják meg. A főhajót fából készült kazettás síkmennyezet zárja le, a mellékhajók belső lezárása a félnyeregtetők

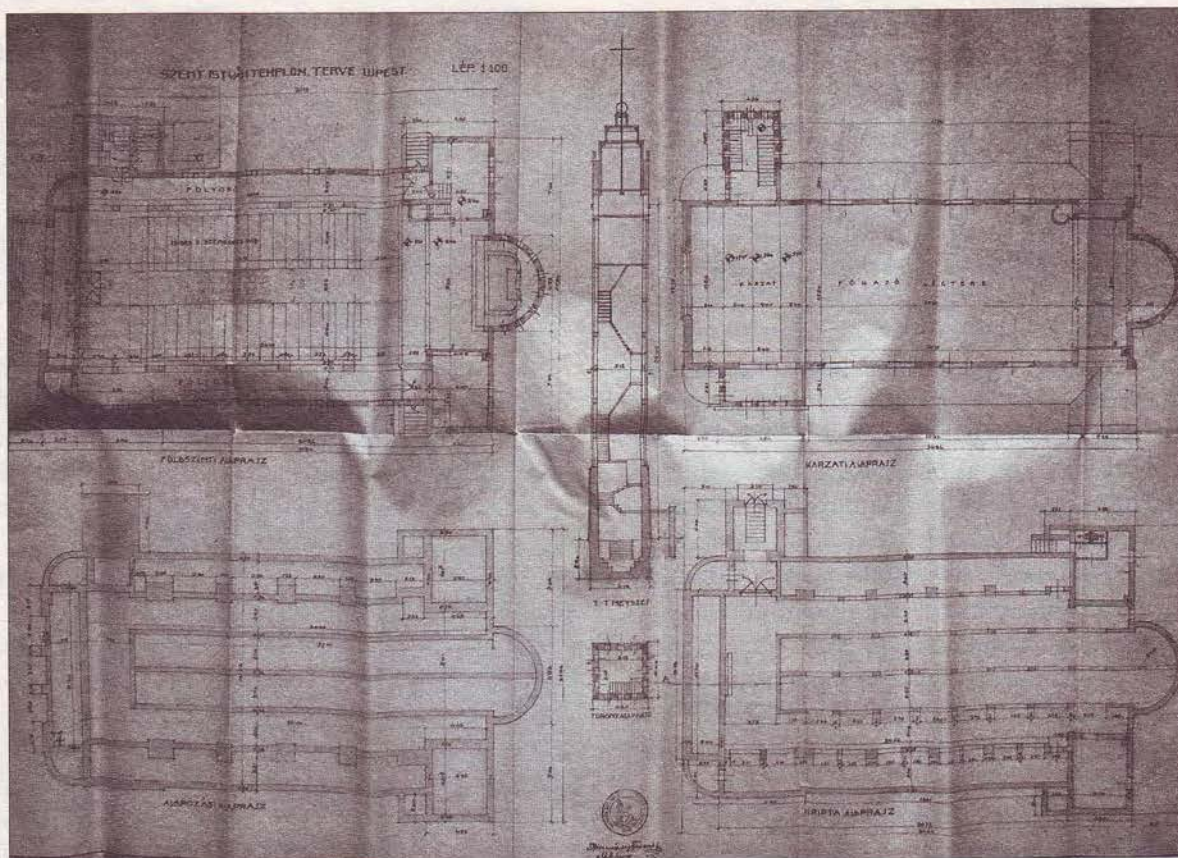

A kertvárosi Szent István templom

Dr. Fábián Gáspár tervei közül sajnos csak a főhomlokzat tervét sikerült megtalálni a Magyar Építészeti Múzeum Fábián-hagyatékában. A templom szinte teljes tervanyaga fellelhető a Váci Püspöki Levéltár tervtárában, de ez már a Szalkai Jenő építész-mérnök által átdolgozott anyag. Szembetűnő a különbség a torony és a főhomlokzati körablak kialakítását illetően. Amíg Fábián a toronytetőt négyszögű sisakkal kívánta lezárni és a főhomlokzati körablakot kívülről osztatlanul hagyta, addig Szalkai a tornyot lépcsősen felfelé tovább emelte és a körablakot rózsablaikká „fejlesztette”, előtte egy szent szobrával. Feltehetően – többek között – ez a módosítás vezetett oda,

A tervezéskori „szokásokról” a levéltári levelekből kiderül az a gyakorlat, hogy a tervező – a tiszteletdíj bizonyos százalékánál átengedése mellett – a kiviteli tervezésről lemondott, de annak kötelező konzultációját megkövetelte. Ebben az esetben is így történt, azonban a munka megkezdése idején Fábián súlyosan megbetegedett és az egyeztetések elmaradtak. Ez okozhatta a későbbiekben elmérgesedő viszonyt Fábián és Szalkai, illetve Fábián és az egyházközség között, olyannyira, hogy az eredeti tervezési díjak kifizetése is csak hosszas egyeztetések után történt meg.

A háborús körülmények miatt a templom építése és berendezése csak lassan és nagy nehézségek árán tudott haladni. A végleges építési engedélyt 22105 kig/1947 számon

18

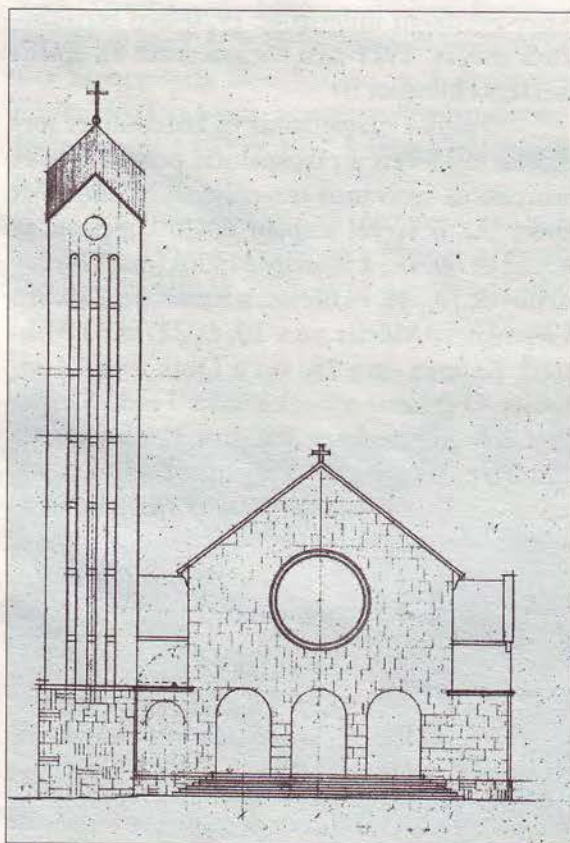
Szalkai Jenő terveire 1947. augusztus 11-én adták ki, a használatbavételi engedélyt pedig a plébánia 24290 kig/1947 számon 1948. szeptember 1-én kapta meg. Az Árkay Bertalan építész által tervezett padok 1949-ben készültek el, a főoltár, a szerzetesrendek 1950-ben történt feloszlásakor, az Irgalmas Rend anyaegyházából került a templomba. 2006-ban épült a templom hagyományos orgonája. Ezen sorok íróját az a megtiszteltetés érte, hogy felülvizsgálhatta a karzat teherbíró képességét, vajon azon az orgona felépíthető vagy sem. A vizsgálat kimutatta, hogy bár az építés során alkalmazott beton minősége megfelelő volt, a beton vasalása az orgona által okozott többlet igénybevételt már nem viselte volna el, ezért a karzatot megtámasztó gerendákat meg kellett erősíteni. A megerősített földemen azóta az orgona felépült, szolgálva mind a híveket, mind – hangversenyek alkalmával – egész Újpest közönségét.

A kutatás során néhány érdekességre bukkantunk. Ezek egyike, hogy Újpest me-

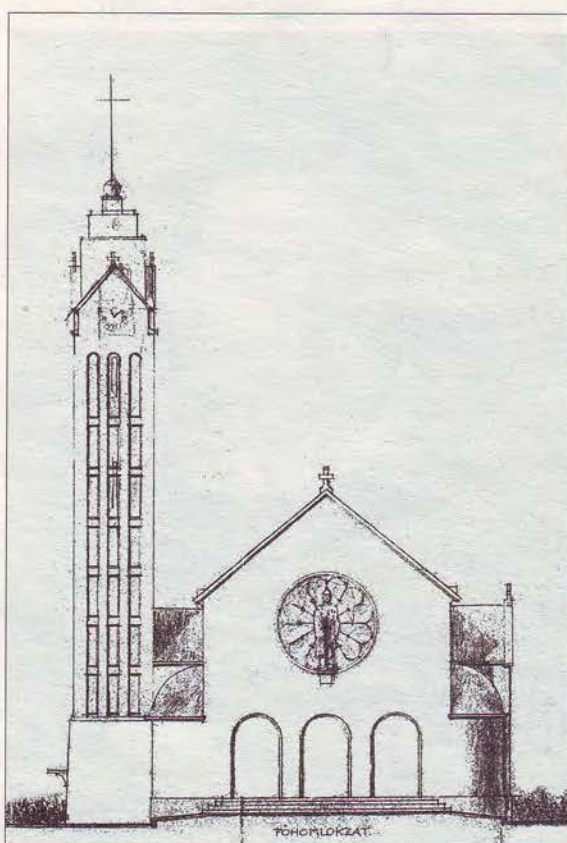
gyei [jogú] városnak, mint ahogy a fővárosnak is, önállóan kibocsátott illetékbélyege (városi illetékegye) volt. Ennek négy darab 1 Ft-os címlete szerepel a templom engedélyezési ter-
vén. Annak idején az építési engedélyt nem a jegyző, hanem a polgármester – esetünkben dr. Döbrentei Károlyné – nevében adták ki. Ugyancsak érdekes, hogy az öreg temető felszámolásával, a bontott sírkövek, téglák, érckoporsók (!) eladásából származó bevétel fedezte az exhumálási kiadásokat, illetve – illetékesség okán – a kertvárosi templom építési kiadásait. Külön vizsgálatot/kutatást érdemelne, hogyan jutott állami tulajdonba az egyházi tulajdont képező temető 3 katasztrális hold és 84 négyszögöl földterülete és hogyan lett a közparknak szánt földterületből lakótelep (közismert nevén: Szellemtelep).*

*

A templom tervezője, Fábián Gáspár 1885. január 2-án született Székesfehérváron.

A főhomlokzat Fábián-féle terve

A főhomlokzat Szalkai feldolgozásában

Az itteni főreáliskola elvégzése után a budapesti műegyetemen szerzett építész diplomát. A szakma „a katolikus templomépítő”-ként tartja számon. Ő saját magát „Isten kőmívesé”-nek nevezte. Épületein főleg történelmi stílusokat alkalmazott.

Mintegy 40 új templomot épített. Ezek közül jelentős a pécsi neoromán stílusú Pius-templom (alapkőletétel: 1927), a Budapesten, a Külső-Ferencvárosban található, szintén neoromán stílusú Szent Kereszt plébánia-templom (1930), a budapesti, Szondy utcai, neogót stílusú Szent Család templom, s talán a legjelentősebb: a székesfehérvári Prohászka-emléktemplom (1933).

Tanítási intézmények közül első jelentős épülete a jászapáti katolikus főgimnázium (1911). Legjelentősebbek: a pécsi Szent Mór Kollégium (1928), a soproni Isteni Megváltó Leányai tanítórend számára tervezett iskola- és zárdaépület (1927; ma: Benedek Elek Pedagógiai Főiskola) és a budapesti, Vilányi úti Szent Margit Rendház és Gimnázium (1929-33).

Fábíán Gáspár portréja

Ő tervezte a szekszárdi és nyíregyházi kórházat, valamint az angyalföldi kórház néhány betegpavilonját.

Újpesten a kertvárosi templomon kívül az ő nevéhez fűződik a megyeri Nagyboldogasszony plébánia (Aschner Lipót tér) kápolnájának oldalhajóval történt bővítése és az új szentély kialakítása, valamint a Clarissem restaurálása.

Fábíán Gáspár irodalmi tevékenységet is folytatott. Tíz évig szerkesztette az Építő Ipar – Építő Művészet című folyóiratot. Megírta a Küzdelmeim és alkotásaim, az Isten kőmívese, a Bepillantás egy életbe és a Magyar Fogadalmi és Emléktemplomok című könyveket. A nagy magyar építőművészekről írt munkájának első kötetét saját kiadásában jelentette meg 1936-ban.

Budapesten halt meg 1953. január 13-án.

A templom kivitelezését irányító építész, Szalkai Jenő 1890. szeptember 28-án született Nagykalánán. 1918-ban a Magyar Királyi József Nádor Műegyetemen építész-mérnöki oklevelet szerzett. 1918-21 között tanársegédként dolgozott. 1920-ban önállósította magát. 1921-ben megszerezte az építőmesteri oklevelet is.

Számos magánházat és középületet tervezett. 1925-ben a rákospalotai polgári fiú- és leányiskola nyilvános tervpályázatán első díjat nyert. Az ő tervei alapján épült Újpesten az Árpád út 60. sz., a Horthy Miklós (ma: Görgey Artúr) út 10., 48. és 66. sz., a Kassai utca 50. sz., a Munkácsy Mihály utca 20. és 22. sz., a Mikszáth Kálmán utca 28. sz., a Deák utca 18. sz. épület. Ő építette többek között Teleki Sándor gróf solti, Eszterházy Pál gróf Ilonka-pusztai kastélyát, Csepreghy Pál újpesti tűzoltó-főparancsnok gödi villáját, a szalontai antialkoholista szanatóriumot és Joó Sándor újpesti, Árpád úti kelmefestő és vegytisztító üzemét.

Évtizedekig Újpesten élt. □

*A szerzők ezúton köszönik meg Pályi László plébános úr, a Magyar Építészeti Múzeumban Ritoók Pál és Prakfalvi Endre, valamint a Váci Püspöki Levéltárban Papanek Ferenc szíves segítségét. A Fábíán-féle terv és Fábíán Gáspár portréja a Magyar Építészeti Múzeum tulajdona.

DR. HENCSEI PÁL

Akinek a tanítványai három ország bajnokai és csúcstartói voltak

Tenke Zoltán, a Könyves Kálmán Gimnázium egykori testnevelő tanára nemcsak az Újpesti Dózsa atlétáiból nevelt bajnokokat, hanem rendkívül eredményesen dolgozott Törökországban és Kanadában is, tanítványai olimpiákon is indultak.

Sopronban született 1927. március 13-án. Középiskolai tanulmányait az ottani II. Rákóczi Ferenc Hadapród Iskolában kezdte, majd az iskola megszüntetése után a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnáziumban érettségizett. A Testnevelési Főiskolán 1951-ben testnevelő tanári, majd 1963-ban atléta szakadózói oklevelet szerzett.

Főiskolás korában kezdett el atletizálni. Távolugrásban és hármasugrásban került a legjobbak közé. Már 1948-ban dobogóra állhatott az országos bajnokságon, a Testnevelési Főiskolán távolugrás csapatversenyében bronzérmet nyert. 1950 és 1957 között a válogatott keret tagja volt.

1951 és 1969 között testnevelő tanár és edző volt. 1951-től 1953-ig a Munkaerőtartálékok Hivatalánál, 1955-1962 között a II. ker.

Lajos utcai Általános Iskolában, majd 1969-ig az újpesti Könyves Kálmán Gimnáziumban dolgozott testnevelő tanárként. Diákjai, akik számos aranyérmet nyertek a területi, a budapesti és az országos középiskolai bajnokságokon, szinte minden évben eredményesen szerepeltek és a legjobbak között végeztek, rajongtak érte. A Könyves Gimnáziumban kollégája lett Verbényi Józsefnek, aki a Testnevelési Főiskolán a tanára volt. Egy életre szóló barátság kötötte össze őket. Tenke külföldre távozása után is tartották a kapcsolatot.

1953 és 1955 között a Haladás SE főállású országos edzője volt, 1956-tól 1969-ig az Újpesti Dózsa atlétáinak edzéseit vezette. Ebben az időszakban az újpesti atléták a legjobbak közé tartoztak.

1956 és 1969 között az újpesti távolugrók és hármasugrók 20 országos bajnoki címet szereztek. Egyesületi munkája mellett a válogatottnál is dolgozott ugróedzőként. Munkáját 1967-ben mesteredzői címmel ismerték el.

1969-ben Törökországból érkezett felkérés Tenke részére, amit elfogadott. Öt évet dolgozott a török atléta válogatott vezetőedzőjeként. Versenyzői 47 országos csúcst

Az Újpesti Dózsa 1957. évi országos távolugró bajnokcsapata

Tenke Zoltán török tanítványaival 1973-ban

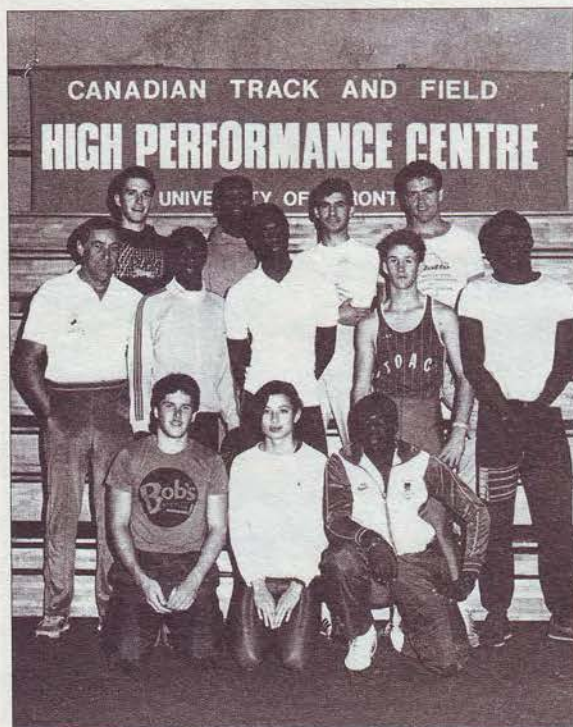
állítottak fel, és edzőjük vezetésével részt vettek az 1972-es müncheni olimpián is.

Az eredményes időszak után Kanadából érkezett komoly ajánlat, a Torontói Egyetem Atlétikai és Rekreációs Intézetébe testnevelő tanárnak hívták. Tenke Zoltán elfogadta a felkérést, Kanadába költözött, és élete hátralevő, több mint három évtizedét ebben az országban élte le. 1992-ig dolgozott az egyetemen. Az oktatás mellett az egyetem atlétáinak edzéseit is vezette. A Japán Atlétikai Szövetség 1985-ben három hetes előadó körútra hívta meg, amelynek során hét városban 14 előadást tartott a japán edzőknek. Egyetemi munkájával párhuzamosan a kanadai atléta válogatottnál is dolgozott vezetőedzőként, illetve a válogatott ugróedzőjeként. Legsikeresebb tanítványa Greg Joy volt, aki az 1976-os montreali olimpián magasugrásban ezüstérmet nyert. Atlétái az ugrószámokban 27 országos csúcsot érték el. 1981 és 1984 között az amerikai hármasugró világcsúcstartó Willy Banks edzéseit is vezette. Az 1980-as moszkvai olimpia előtt Mátyás Andrea felkészülését is segítette. Életének érdekes színfoltja volt, amikor 1981 és 1983 között több amerikai NFL profi futball csapat is felkérte kondicionáló edzések vezeté-

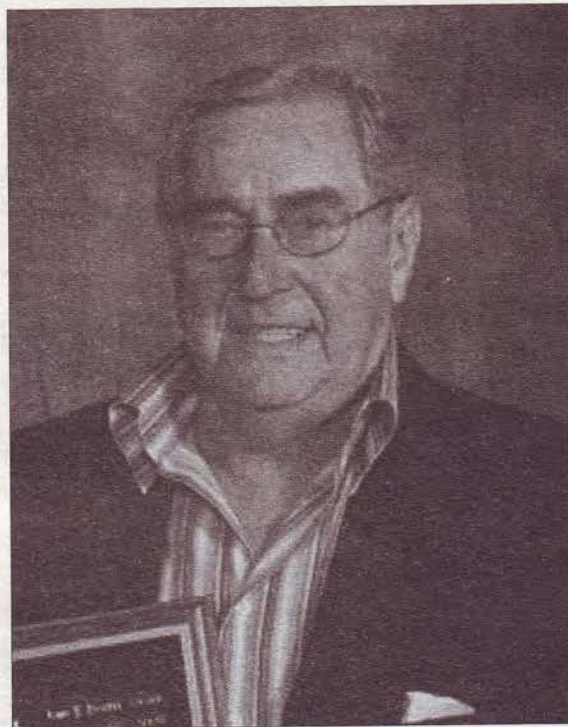
sére. Közülük a San Francisco 49ers és a Green Bay Packers is Superbowl-t nyert. A kanadai atléta válogatott ugróedzőjeként négy olimpián vett részt: 1976-ban Montrealban, 1984-ben Los Angelesben, 1988-ban Szöulban és 1992-ben Barcelonában. Ezen kívül számos egyéb világversenyen kísért a kanadai atlétákat mint vezetőedző vagy ugróedző. 1983-ban Helsinkiben, 1989-ben Budapesten és a düsseldorfi universiadén, 1993-ban a torontói Fedettpályás VB-n, a Pán-Amerikai Játékokon és a Brit Nemzetközösségi Játékok rendezvényein volt jelen.

Nyugdíjba vonulásakor a Torontói Egyetem javaslatára Thomas L. Loudon-díjjal tüntették ki. Ezt követően még évekig dolgozott, szemináriumokat, tanfolyamokat tartott, edzéseket vezetett. Számos munkája jelent meg hazai, európai, amerikai és japán folyóiratokban. 1978-ban Kanadában jelent meg a Medicinlabda gyakorlatok című könyve, amelyet japán nyelven is kiadtak. Az Atlétika című könyve törökül, az Általános kondicionálás című munkája angolul jelent meg.

Tenke Zoltán 2008. december 5-én a kanadai Guelph városában, életének 82. évében hunyt el. □

Tenke Zoltán kanadai tanítványaival 1985-ben

Tenke Zoltán 1992-ben

BARTA FLÓRA

Több, mint kocsmadal

Vas István huszonnyolc éves volt, amikor harmadik verseskötete, a Menekülő múzsa 1938-ban napvilágot látott. A latinos kultúrájú költő versein néhol még érezhető Babits Mihály és Kosztolányi hatása, de egyedi hangjára már felfigyeltek a kortársak.

Bár a költészetet tekintette hivatásának, megélhetési gondjai miatt kénytelen volt irodístatként állást vállalni. 1929-től az első zsidótörvé-

nyig (1938) Újpesten, a Standard Villamossági Rt.-nél dolgozott. Jól ismerte az iparváros különböző figuráit, a hivatalnokokat, a munkásokat, a koldusokat. A Menekülő múzsa című kötet néhány versében (többek között a címadó költeményben is) az elvagyódás keserű hangján ír Újpestről. A Szomjúság című költeményt törzshelye, az UTE-pálya kávéháza, a „füstös, ócska kocsmák” ihlette. A Nehéz szerelem című életrajzi regényciklusa szerint Vas István kollégáival éveken át oda járt át ebédelni.

VAS ISTVÁN

Szomjúság

Ahol ebédelek naponta,
Újpesti, füstös, ócska kocsmák.
Amint az ajtón ma beléptem,
A söntés mellett állva éppen
Ívott egy férfi rongy ruhában,
Napégett arccal, bús soványan.
Silány fröccséből enyhe pára
Szállt vad, fekete bajuszára,
Bozontos, árnyas, mély szemére,
Látszott, hogy hullámozik a vére.
Megremegett belé a hátam,
Ilyen szomszédot még sose láttam!
Szívemben nem tudom, mi lángolt,
Arca maga a szomjúság volt.
Nem emlékszem, bizony, fájára,
Cigány, ugor, zsidó vagy árja –
Ívott, nyakalt, mint fene lázban.
Urísten, mennyi szomszúság van!

Enyhítsd meg őket, mind Te küldöd,
Szívünket érte el ne üldözd,
Adj cifra pezsgőt könnyű nőnek,
Anyatejet a csecsemőknek,
Liter tejet szegény gyerekeknek,
Gint igyanak, kik keseregnek,
Teát igyon, aki barangolt,
Whiskyvel itasd meg az angolt,

A németeket barna sörrel,
Spanyolokat bíbor gyönyörrel,
Igyanak, akik inni szoktak,
Pálinkát adj az oroszoknak,
Fehér havat a rőt avarnak
Ne lórét a megvert magyarnak,
Csendes esőt a nyári földnek,
Férfierőt az asszonyölnek,
Könnytől enyhüljön néma bánat,
Könnyű mosolygást adj anyámnak,
Tiltott szerelmet víg kamaszoknak,
Bőséget a sovány parasztnak.

Az én testvérem volt e férfi,
Szomszédját a szám, szívem megérti.
Melletem álltam, nézve hosszan,
Hisz én is annyit szomszédhoztam.
Szomszédjaim égve és lihegve
Hús sörre, hűsebb zengzetekre,
Itáliának óborára,
Velence régi mámorára,
Betűre, nőre, alkoholra –
Uram, ne juttass vad pokolra,
Mert epedésem messze tévedt,
De visszahozzák most az évek,
Hogy elinduljon Teutánad.
Új szomszúság aszalja számat.

Támad a láthatatlan ellenség

A természetes életközösségeket sokféle emberi hatás éri, amelyek többsége károsan érinti az itt élő növény- és állatvilágot, de mint élő szervezetre, az emberre is visszahat. A környezetkárosító hatások nagy részét jól ismerjük, megjelenésük és pusztító hatásuk senki előtt sem marad rejtve. A levegőszennyezés nem csupán kellemetlen szagúvá alakítja a friss levegőt, de egyes mérgező összetevői miatt fő okozója annak is, hogy a daganatos betegségek közül a tüdőrák szedi hazánkban a legtöbb áldozatot. A hivatalos tájékoztatás a pánikhangulat elkerülése végett korábban elhallgatta a probléma valódi nagyságát, de a szmogriadó, mint a közvélemény számára korábban ismeretlen fogalom megjelenése is mutatja, hogy újabban már ezen a területen is más „szelek” fújdogálnak. Természetes vizeink elszennyeződését is mindenki a saját bőrén érezheti, hiszen az emberi fogyasztásra alkalmatlan vizek gyakran okoznak bőrrallergiát a fürdőzőknek.

A talajszennyezés nagy hatékonyságú, biológiailag aktív növényvédő-szerekkel való szennyezése veszélyt jelent a táplálékunkra is, amit az emésztőrendszeri eredetű betegségek nagy száma is mutat.

Amerikai és magyar kutatók felfedezése eredményeként most egy olyan új természetkárosító hatást sikerült megismernünk, amely mindeddig rejtve maradt az emberi szem előtt. A jelenség neve poláros fényszennyezés, amely az ökológiai fényszennyezésnek olyan új formája, amely napszaktól és helytől függetlenül az egész világon kifejti a hatását.

Hogy megértsük pontosan, miről van szó, górcső alá kell vennünk a fénynek az emberi szem számára láthatatlan sajátságát, a fénypolarizációt. A környezetünkben érkező fény rezgéssíkja többnyire rendezetlen, polarizálatlan, ugyanakkor a fényes felületek többségéről meghatározott rezgéssíkkal jellemezhető, poláros fény verődik vissza. A poláros jelzöt számos különböző területen használják a természettudományokban, amelyek nem keverhetők össze egymással. Egy kémiaiilag apoláros (polietilén) molekulákból álló műanyag fóliáról például poláros fény verődik vissza, ami még a természettudományokban tájékozottabb személyeket is összezavarhatja.

A természetes környezetben a fényt visszatükröző vízfelszínnek a poláros fény elsődleges forrásai, ezért nem véletlen, hogy a kutatók az 1980-as években a vízirovarok esetében bizonyították be először, hogy a vízkeresésük a vízfelszínről visszatükröződő poláros fény

Kétféle polárszűrő-állással készült felvételek a Dunakeszi-tőzegtavaknál található vizes élőhelyekről

alapján történik. Később szárazföldi és tengeri állatok esetében is sikerült kimutatni a poláros fényérzékelés képességét. A poláros fény érzékelését a vízi és szárazföldi állatvilág egyaránt sikerrel használja évmilliók óta fennmaradása érdekében.

Egy filléres eszközzel mi magunk is alkalmassá tehetjük a szemünket a fénypolarizáció érzékelésére. Ez az eszköz a lineáris polárszűrő, amit a hétköznapi életben leginkább a fotósok használnak a fotótéma zavaró fénytükröződéseinek kiszűrésére, de a gyártók a kvarcórák fedőlapjába is gyakran polárszűrőt építenek be. A lineáris polárszűrő sajátossága az, hogy a rajta áthaladó fénynek csak egy bizonyos rezgéssíkú komponensét eresztí át. Ezért, ha egy poláros fényforrást vizsgálva a szemünk előtt körbeforgatunk egy polárszűrőt, akkor a fényforrás képe hol kivilágosodik, hol elsötétül.

Ha a vízparton ülve szemléljük a vizet, ami valójában poláros fényforrásnak tekinthető a róla visszavert poláros fény miatt, egy polárszűrőn keresztül, akkor a szűrő állásától függően hol világosnak, hol feketének látjuk a vízfelszínt. A poláros fényszennyezés lényege abban áll, hogy vizuális környezetünkben nem csupán a vízfelszínnek, hanem a mesterséges objektumok jelentős része is poláros fényt reflektál, ami megtéveszti a polarizáció látásra képes állatokat. Az Újpest Helytörténeti Értesítőben korábban már beszámoltunk a szitakötők rejtélyes viselkedéséről a Megyeri temetőben és a Duna parti épületek üvegablakainak vízirovar vonzó hatásáról, amelyek a poláros fényszennyezés bizonyítékainak tekinthetők.

A poláros fényszennyezés a vízi életközösségeken kívül a szárazföldi ökoszisztémákat is veszélyeztetheti. Egyes trópusi lepkeknél például kimutatták, hogy a nemek egymásra találását polarizációs fényjelek teszik lehetővé.

Régóta közismert tény, hogy a tengeri teknősök pusztulását nagyon gyakran okozzák az általuk elfogyasztott nylonzacskók. Egy újabb, még kísérletekkel nem bizonyított hipotézis szerint a teknősök azért fogyasztják el a tengerbe kerülő nylonzacskókat, mert azok fénypolarizációs sajátosságai a medúzákéra hasonlítanak, azaz poláros fényt vernek vissza.

A poláros fényszennyezés a hagyományos fényszennyezéssel szemben nem csak éjjel, hanem nappal is megjelenik, ami tovább súlyosbítja hatását.

A Karinthy Frigyes ÁMK tanulói egy környezetvédelmi projekt megvalósítása során célul tűzték ki, hogy egy Újpest közeli természetes élőhely, a Dunakeszi-tőzegtavak esetében vizsgálják a vizes élőhelyet érő degradáló tényezőket. Kutatómunkájuk során a korábban már ismert károsító hatások mellett az újonnan felfedezett poláros fényszennyezés következményeit is vizsgálták. Munkájuk eredményére alapozva kidolgoztak egy akciótervet, amelynek elsődleges célja az élőhely védelmének biztosítása volt.

A projekt részletes leírása a www.homoktovis.hu/project.htm olvasható. A diákok munkájukkal részt vesznek a Volvo Car Corporation és az ENSZ környezetvédelmi programjának közös szervezésében meghirdetett nemzetközi Volvo Adventure pályázaton is, ahol a Világ 66 országának diákcsoportjai képviseltetik magukat.

A megmérettetésre Magyarországról az idén 14 csapat nevezett, projektjeik a <http://www.volvoadventure.org/projectsGallery.aspx?year=2009> weboldalon tekinthetők meg.

Az újpesti diákok által megvalósított projekt szép példája annak, amikor egy új tudományos felfedezés eredménye közvetlenül hasznosul egy helyi természetvédelmi probléma kezelésében és az itt lakók környezettudatos szemléletformálásában. □

A fészkesvirágzatú seprince vizsgálata a Dunakeszi-tőzegtavaknál

HIRMANN LÁSZLÓ Szterényi József

Magyarország – és egyben Újpest – fejlődésének talán leglátványosabb időszaka a dualizmus kora volt. Ebben a mintegy öt évtizedben jónéhány politikus alapozta meg karrierjét iparpártoló-fejlesztő politikájával. Ezek egyike volt Szterényi József báró is, akinek pályafutása városunkból indult.

Apja, Stern Albert, izraelita rabbi volt. A Somogy megyei Lengyeltótiiban teljesített egyházi szolgálatot, itt született meg József nevű fia 1861 novemberében. A családban rajta kívül még két fiú nevelkedett: egyikük, Hugó, később neves természettudós, ásványszakértő, másikuk, Bertalan, publicista lett. A három fivér a magyarosított Szterényi vezeték-név alatt vált ismertté.

1867-ben egyházi előjárói Újpestre vezényelték a rabbit. Stern Albert családjával a legjobbkor érkezett a településre, amely ekkor vált nagyközséggé, ekkor bontakoztak ki igazi

alkotó energiái. Szterényi József az elemi iskolát itt végezte el, de gimnáziumi tanulmányokat már Budapesten folytatott. Fiatalon kapcsolódott be Újpest közéletébe. 1878-ban barátjával, Ugró Gyulával közösen hozták létre az Újpesti Ifjúsági Önképzőkört, melyet a későbbi Közművelődési Kör elődjének tekinthetünk. Az alakuló ülésen Szterényi felolvasta A hazaszeretet körülírása című munkáját, mellyel nagy tetszést aratott hallgatósa körében. Az ülés végén szavalt is, Eötvös József Búcsú című versét mondta el. 1882-ben útjára indított egy lapot, Újpesti Közlöny címmel. Az orgánumnak Szterényi társszerkesztője lett, de a kiadvány rövid életűnek bizonyult.

Az ifjú nem sokáig maradt Újpesten. Apja támogatásával Németországban tanult, majd hosszabb tanulmányutat tett Keleten, török földön. (Bertalan nevű fivére azonban itt maradt, és újságíróként 1884-ben új lapot indított Újpest címmel.)

A tanult és világlátott fiatalember ezt követően Erdély déli részén, Brassóban talált magának munkát. Először itt is publicistaként tevékenykedett, Brassó címmel politikai napilapot szerkesztett. A szász város az egyik legdinamikusabban iparosodó település volt, nem véletlen, hogy a gazdasági ismertekkel rendelkező Szterényi rövidesen az Erdélyi Ipar-egyesület főtitkára lett.

1889-ben Baross Gábor, a dualizmus korának vasminisztere kinevezte Szterényi Józsefet erdélyi iparfelügyelővé. Munkáját kellő szorgalommal végezhetné, mert egy évvel később a kereskedelmi minisztérium ipari osztályának élére került. Német nyelvtudásának köszönhetően őt delegálták arra a nemzetközi konferenciára, amely a munkásvédelem témakörében ült össze. Jellemző, hogy a tanácskozás védnöke maga a német császár volt.

1892-ben újabb fontos megbízatást kapott. Kinevezték a hazai iparoktatás miniszteri biztosává. Az izmosodó magyar gazdaságnak kvalifikált szakemberekre, azok képzéséhez

Szterényi József díszmagyarban, mint államtitkár

szakiskolákra volt szüksége. Ezekben az években sorra publikálta műveit: A takarékszövetkezetekről (1884), Törökország kereskedelmi viszonyai (1889), Az iparoktatás külföldön (1894), A háziipar Magyarországon (1895), Magyarország nagy- és mezőgazdasági ipara (1895), A kézügyességi és háziipari oktatás Magyarországon (1896), Az iparoktatás Magyarországon (franciául és németül is, 1897), A magyar szent korona országainak gyáripara (1901) címek alatt.

Szterényi Józsefet szervező ereje, innovatív gondolkodásmódja egyre feljebb segítette a hivatali ranglétrán. 1905-ben a kereskedelmi minisztérium adminisztratív államtitkára, 1906-ban a Wekerle kabinetben, Kossuth Ferenc mellett, politikai államtitkár lett. Ugyanebben a kormányzati időszakban országgyűlési képviselővé választották, a brassói választókerületben nyert mandátumot. A törvényhozás tagjaként elsősorban iparvédő intézkedéseket kezdeményezett, de szociális kérdésekben is alkotott törvénytervezeteket. Apponyi Albert gróffal együtt sokat tett az anya- és csecsemővédelmi hálózat országos kiépítéséért. 1910-ben a Wekerle kormány lemondott, Szterényi József isleköszönt államtitkári tisztségéről. Képviselői székét azonban megtartotta.

A világháború utolsó évében IV. Károly királynak kipróbált politikai támogatókra volt szüksége. 1918-ban újra Wekerle Sándor alakíthatott kormányt. Az új kabinetben Szterényi kereskedelmi miniszteri tárcát kapott. Kinevezésének hamar híre ment. Jellemző, hogy a Nyugat 1918. évi 3. számában maga Ignotus számolt be a tényről, A politika mögül című írásában: „Szterényi Józsefet nemcsak pártfelei és barátai, de politikai ellenfelei, sőt, mint nem egy helyütt tapasztaltam, személyes ellenségei is örömmel üdvözlrik a kereskedelmi minisztérium élén. [...] A hivatal, hallottam egyszer tőle, arra való, hogy megcsinálja, amit a társadalom akar. Bizonyos, hogy Szterényi együtt fog dolgozni a társadalommal s nem a klubnak lesz minisztere, hanem az országé.” Az uralkodó – utolsó döntéseinek egyikeként – Brassói előnévvel nemességet és bárói rangot adományozott miniszterének.

Az újabb kormányválságot követően, a forradalmat közvetlenül megelőző hetekben miniszterelnöki megbízatásra is jelölte a király, ezt a tisztséget azonban már nem töltötte be. Az őszi őrzsás forradalommal egy időben szét hullott a Monarchia, az uralkodó lemondott a hatalom gyakorlásáról, Károlyi Mihály gróf alakított kormányt.

Az új, köztársasági kabinet igyekezett eltávolítani azokat, akik a régi rend, a királyság hívei voltak. Szterényi Józsefet 1919 februárjában azért internálták Szentgotthárdra, mert nem rejtette véka alá legitimista nézeteit. A Tanácsköztársaság hatalomátvétele csak súlyosbította helyzetét. Átszállították a budapesti gyűjtőfogházba, ahol Wekerle Sándorral raboskodott együtt. Itt mostoha körülmények között tartották őrizetben, ami aláásta egészségét. Erre való tekintettel rabkórházba került, itt élte meg a tanácskormány bukását.

A magyarországi politikai konszolidációt követően újra bekapcsolódott a politikai életbe. 1920-ban Budapest VIII. választókerületében országgyűlési képviselői mandátumot nyert. Az alsóház munkájában 1926-ig vett részt. A következő évben a kormányzó előterjesztésére főrendházi tagságot kapott. Ezt a tisztséget haláláig viselte. Az iparoktatást továbbra is fontosnak tartotta, jelentős módon támogatta, hogy a M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola Újpesten nyissa meg kapuit. (1927-ben adták át az épületet, ma az Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakközépiskola és Gimnázium nevet viseli az intézmény.)

Az 1920-as évek végén – bár parlamenti mandátumát 1940-ig megtartotta – fokozatosan visszavonult a közéletől. 1930-ban kastélyt vásárolt magának Sárszentmihályon, és az év nagy részét vidéki magányban töltötte.

Szterényi József báró 1941. február 6-án hunyt el Budapesten. Ma a Kerepesi úti temetőben nyugszik adoptált fiával, Szterényi Sándorral közös sírban. Hosszú, érdemdús élete során számtalan kitüntetéset kapott. Többek között birtokosa volt a Ferenc József Rend nagykeresztjének és a francia Becsületrendnek is. Az utókor már kevésbé ismeri el érdemeit. Utca nem viseli nevét, de a monori szakközépiskola őt választotta névadójául.

A sárszentmihályi Szterényi kastély. Raskovenszky Hedvig akvarellje

Sárszentmihály, amelyhez Szterényi József báró életének utolsó időszakát kötődik, a Dunántúl Sárrét nevű kistájának peremén, Székesfehérvártól mintegy 5 km-re, Nyugatra fekszik. (Sárszentmihályhoz tartozik ma az egykor önálló Sárpentele falu és környéke is. Ez a falu a Széchenyi család birtoka volt, itt töltötte gyermekkorát Széchenyi Zsigmond, a világhírű vadászíró. Emlékét szobor őrzi a faluban, de egykori kastélyuk mára már eltűnt.)

A falu neve 1436-ban Zentmihal formájában bukkant fel először egy oklevélben. Földrajzi fekvésének köszönhetően, hogy békeidőben virágzó mezőgazdaság jellemezte, háborúk idején viszont gyakran került a Fehérvár felé vonuló hadak útjába. A falu a 19. században a Zichy család birtokában volt, ők építtették a Möller István budapesti építész által tervezett romantikus, angol neogót stílusú kastélyt.

Szterényi József a grófi családtól vásárolta meg az épületet és a hozzá tartozó birtoktestet, mely 1930-1941 között volt a bir-

tokában. Ez idő tájt a kastélyt körülvevő kisközségnek mintegy ezerhétszáz lakosa volt.

A kastély emeletes, téglalap alaprajzú épület. A főhomlokzat középső részén trapéz alapú kiszögellés található, sarkán hengeres saroktorony áll. A homlokzat baloldali része előtt a parkra néző terasz volt. A kastély hátsó homlokzatát díszlépcső, hatalmas ablakok és gerendavázas oromzat teszik változatossá. A kastély mellett tornyos, hasonló kivitelű kiskastély áll.

Belépve a főépületbe az előcsarnok díszes faburkolata ötlük szembe. A szalont és az abból nyíló kártyaszobát színes mennyezet ékesíti. A hallból indul az emeletre vezető háromkarú, igen mívés tölgyfa lépcső.

Halálát követően fogadott fia, Sándor örökölte a kastélyt, amely az államosítás után, 1951-től a Sárszentmihályi Állami Gazdaság kezelésében állt. Az erősen leromlott állagú épületet 1995-ben az állami vagyonügynökség eladta, magántulajdonba került. Ma a kastély, melyet rendezett angolpark vesz körül, magánlakás céljait szolgálja. Előzetes egyeztetést követően látogatható. □

Férjem első leányunk miatt lett gyermekorvos

Dr. Czeti Istvánné Pesztalics Anna, a legendás hírű újpesti gyermekorvos özvegye életének 98. évében jó egészségben, teljes szellemi frissességben élvezi családjá szeretetét. Nasó nénivel nagybik lánya, Anikó és fia, ifjabb Czeti István doktor társaságában beszélgettünk.

– *Gyermekkora, ifjúsága a két háború közötti időre tevődik. Mikor és hogyan került Újpestre?*

– Miután a párizsi döntéssel elcsatolták Magyarországtól Munkácsot, ahol addig éltünk, szüleim úgy döntöttek, Magyarországra költöznek. Édesapám állampénztári tanácsosként dolgozott, édesanyám otthon volt a négy gyerekkel. Tájékoztattak, hová menjenek. Rákospalotán van gimnázium és leánynevelő intézet is, gondolták, a három lány s a fiú számára közel lesz az iskola. S nem utolsó sorban Pesthez is közel lakhatunk, ezért édesanyám eljött Rákospalotára, s vett egy nagyon szép, tornyos többszobás házat. 11 éves voltam, mikor átjöttünk ide. Nagymamámékkal költöztünk. Nagyot néztek, mikor kiderült, hogy amit ők leánynevelő intézetnek hittek, az valójában javító intézet volt. Végül a Kanizsai Dorottya Leánygimnáziumba jártam. Érettségi után tanítóképzőbe iratkoztam. Férjemmel is ekkor ismerkedtünk meg, ő még egyetemista volt. Mikor 1932-ben végzett, nehezen találtunk lakást. Párom orvosi állást kapott a Baross utcai Szeretetházban, ideköltöztünk szolgálati lakásba. Ott laktunk 1962-ig.

– *Dr. Czeti Istvánt gyermekorvosként ismertük. Mi készítette e szak választására?*

– Első gyerekünk, Anikó, születésekor szepszist kapott. Végül az Üllői úti a klinikára került, ott tudták meggyógyítani. Ekkor mondtam a férjemnek, tanulja ki a gyermekgyógyászatot, hiszen még több gyermeket szeretnénk, s ne legyenek ilyen problémáink. Így lett gyermekorvos. Haláláig dolgozott.

Újpesten mindenki ismerte és megbecsülte őt.

– A Madarász utcai gyermekkórházban volt mellékállásban Flesch professzornál – folytatja Czeti István dr. – Nagyon híres szakember volt, kedves tanítványa lett édesapám. Flesch Ármin rokonát azután 1944-ben a deportálás elől mi bújtattuk a Baross utcai szolgálati lakásban. Egy fél évig négyen voltunk gyerekek.

– *Mennyiben érintette hétköznapijait a háború?*

– 1944-ben, mikor a németek bejöttek, Pesta László volt Újpesten a tisztiorvos. Édesapám mellékállásban dolgozott a tisztiorvosi hivatalban. Laci bácsinak illegalitásba kellett vonulnia származása miatt, s apámat bízták meg az újpesti légó-főorvossággal, és a tisztiorvosi teendőket is ellátta egyben. Így

Dr. Czeti Istvánné

nem kellett a frontra mennie. Még az 1950-es években is kapott köszönő leveleket azoktól, akiket megmentett a munkaszolgálatától. 1945-ben viszonylag védett körülmények között laktunk a szeretetházban, ami végülis kórház volt. Menedékhellyé is vált, lakásunkban ugyanis huszonhárman laktunk, mert barátaink is oda menekültek, amikor kiöntött a Duna. Közeli barátságban voltunk az Istvánffy családdal. Istvánffy Ernő állatorvos édesapám testi-lelki jó barátja volt. Ők is nálunk laktak.

– Kik tartoztak a baráti körükbe?

– Kelemen Gyulával, a Szociáldemokrata Párt vezető tagjával, az újpesti városi végrehajtó bizottság tagjával a 30-as évek végén ismerkedtünk meg. Akkor szólalt fel a városi közgyűlésen az orvosok védelmében. Elmondta, hogy míg az orvosok fizetése 50 pengő, addig egy takarítónő 70 pengőt is megkeres. Férjem megköszönte, hogy közbenjárt a fizetése érdekében, szoros barátság alakult ki közöttünk. Felesége, Lujzika legjobb barátom lett. Gyula 1945-ben a koalíciós kormányban iparügyi államtitkár volt, mellette bevásároltatták egyéb bizottságokba, többek között

Dr. Czeti Istvánné első gyermekével. A kép az újpesti Tizian fotónál készült

a MAFILM felügyelő-bizottságába. Ezekért a megbízatásokért nem fogadott el juttatást. 1948-ban az úgynevezett Nitrokémia-perben koholt vádakkal becsukták. Ott ültem a tárgyalásán, a lábán is bilincs volt, úgy vezették elő szegényt. Hallottam, amint Szabó Kornél, aki a vád tanúja volt, elmondta, megfenyegették, hogy feleségét és gyermekeit is kivégzik, ha nem tesz terhelő vallomást, de ő most megmondja – folytatta –, hogy egy szó sem igaz abból, amit addig mondott. Sajnos, ez már nem változtatott a helyzeten, Vácra vitték a börtönbe szegény Gyulát, meg is látogattuk többször. Kérdeztem tőle, mit csinálsz egész nap? Magánzárkában volt, aggódtunk érte. Azt felelte: elfoglalom magam, egyszer egyik operát fütyülöm, máskor másikat.

1955-ben szabadult, felmentették az életfogytiglani ítéletből. Nagy örömmel fogadtuk – folytatja Czeti dr. az emlékezést. – 1956. október 23-án éppen Istvánffynál jött össze a baráti társaság, vacsoráztak. 11 óra tájban érkeztem oda Istvánffy Julikával. Medikus voltam, Julika fogorvosnak készült. Ő járt a városban a tüntetésen. Vittük a röpcédulát, amit osztogattak már itt Újpesten is. Mondtuk, hogy forradalom van, meséltük az eseményeket az idősebbeknek. Sose felejttem el, hogyan reagált erre Kelemen Gyula bácsi. – De helyesek vagytok, ifjúság, kipirult arccal reménykedtek a forradalomban. Semmi remény nincs, itt vannak az oroszok, vigyázzatok magatokra! Ne menjetek bele semmibe! S lám egy hét múlva államminiszter lett! Ebből látszik, mennyire tájékozatlan volt szinte mindenki az első időben.

Szerencsére a forradalom után nem vitték őt el, de a Türr István utcai lakását állandóan figyelték. Édesapám minden másnap ment hozzá orvosi táskával, mintha kezelné, az ÁVÓ-sok ott álltak a ház előtt, de beengedték. Így tudta vinni a híreket. Javasolta neki, hogy menjen valahogy külföldre, meneküljön. Azt felelte, nem megy, nem csinált semmit, nem hagyja el az országot. Nem is bántották, olyannyira nem, hogy mikor 1957 tavaszán itt járt Ericsson szociáldemokrata svéd miniszterelnök, meg is látogathatta. A protokoll program után egyik délután kijött ide a diplomáciai autóval Kelemen Gyulával beszélgetni. Franciául beszéltek. Gyula bácsi több

évig élt Párizsban, tökéletesen bírta a nyelvet. Később a 60-as évek elején, mikor egészségi állapota megromlott, járt kinn Svédországban rehabilitáció céljából. Megbecsülték őt az európai szociáldemokrata politikusok. Kéthly Anna utódjának tekintette az európai politika. El is határolta magát a Magyar Kommunista Párttal „egyesülő” Szakasits Árpádtól, Marosán Györgytől és a többiektől. Az újpestiek közül id. Leveleki Gyulával, Bölcsföldi Ferencével, Benisz Józseffel, Tolnai Gusztávval, az Egyesült Izzó szociáldemokrata vezetőjével tartotta a kapcsolatot. Nagyon csalódott ember lett, azt mondta: soha ne politizáljatok, tartsátok magatokat távol tőle! Szerették volna rehabilitálni, nem fogadta el; a börtön éveket nem fogom megtagadni néhány forintért – mondta.

– Miként érintette családjukat a forradalom?

– A forradalom kitörése után nem tudott bejárni minden orvos a kerületi SZTK-ba. Mi viszont a közelben laktunk, a mai Kassai utcában, s apám biciklivel járt dolgozni. Népszerű volt, szerették, s őt választották meg a forradalmi bizottság elnökének. Elment minden kórházba, két-három beszédet tartott, többek között a Károlyiban is. Egy-két forró fejű fiatalember ott is sürgős tisztogatást akart. A férjem azt mondta, amíg ilyen zavaros a helyzet, minden orvosra szükség van, senkit nem lehet kirúgni. Minden maradjon a régiben, majd ha konszolidálódik a világ, a bíróság előtt felel mindenki, és akkor kell eldönteni ezeket az ügyeket. Újpesten így senkit nem bántottak, senkit sem függesztettek föl az állásából. A retorzió mégsem maradt el. Decemberben házkutatást tartottak nálunk. A férjemet fegyverrejtegetés címén elvitte a fekete autót.

– Még az esküvőmet is el kellett halasztani – kapcsolódik a beszélgetésbe Anikó. December 15-re tűztük ki az esküvőmet, mert másnap van a születésnapom. Előtte két nappal vitték el papát a Fő utcai börtönbe. Minden előkészület megvolt már, meghívók, ebéd, de el kellett halasztani két héttel. Hamar kiengedték, még sztrájkot is hirdettek miatta az újpesti gyárakban és a szakrendelőben is. Mindenhol petíciókat fogalmaztak, hiszen

ezeknek a cégeknek a bölcsődéjében, óvodájában is dolgozott. Öt nap után ki is engedték minden szó nélkül. 1957 nyarán, éppen Tihanyban nyaraltunk, egyszer csak jött egy rendőr meg egy detektív, s elvitték Kistarcsára. Akkor sem mondtak semmit, tárgyalás se volt. Négy hónapig tartották benn. Nagy szerencséje volt, mert egy Széll nevezetű orvos-ezredes dolgozott ott, aki az akkori belügyminiszterrel, Münnich Ferencével állt rokonságban. Széll dr. ismerte apámat medikus korából, akkor apám a kórbonctanon dolgozott mint tanársegéd. Segítségével engedték ki viszonylag rövid idő után. Benti helyzete is elfogadhatóvá vált, mert megtették a gyengélkedő főorvosának. Ott is lakott, „előkelő társaságban”: Wilt Tibor szobrászművész, dr. Vajta Miklós elektromérnök, (aki később Kossuth-díjat kapott), dr. Lövey József főorvos Pestújhelyről, Szakács Miklós színész raboskodtak vele együtt. Dr. Vathay Antal, Vathay tábornok fia volt a szanitéc.

– Czeti doktor úr már eltávozott közülünk. Mekkora család veszi körül ma Nasó nénit?

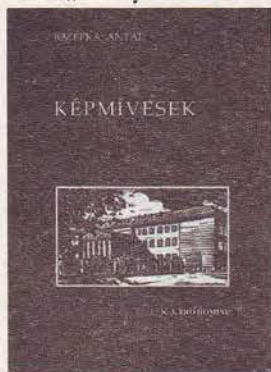
– Három gyermekem közül Anikó matematika-fizika szakos tanár, István sebész főorvos, kandidátus, Mária földrajz szakos tanár lett. Jelenleg kilenc unoka és húsz dédunoka szaporítja a nagycsaládot. Minden névnapot, születésnapot naptáramban tartok nyilván, egyről sem feledkezhetem meg. Majdnem minden héten ünneplünk valakit. □

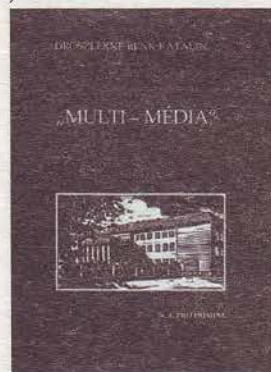
Dr. Czeti István (középen, világos öltönyben ülve) rokoni társaságban a 30-as években.

Kiadványok Újpestről

Két újabb kötettel gyarapodott a múlt év végén a Könyves Kálmán Gimnázium öreg diákjainak N. J. Pro Homine Alapítványa által kiadott „Könyves” – Csillagok sorozat.

Jozefka Antal Képművesek című könyve a gimnáziumból kikerült képzőművészek életútját, tevékenységét gyűjtötte csokorba. Mindazokról olvashatunk, akik hivatásszerűen vagy hobbi szinten kapcsolódnak valamely alkotóművészeti ághoz. Harmincnégy festőművész, szobrász, grafikus és keramikus munkásságát ismerhetjük meg a lapokon. Közöttünk élő művészek és a már eltávozottak életrajzát, önvallomását vagy éppen munkásságuk méltatását gyűjtötte össze a szerző. Többségük ma is sok szállal kötődik az alma materhez és Újpesthez is. Az életrajzok mellett a szereplők művészetét példázó színes fotókon gyönyörködhetünk alkotásaikban. A kötet megemlékezik a gimnáziumban oktató rajz, művészettörténet és festőművész tanárokról is, hiszen munkájuk sok tekintetben hozzájárult egy-egy művész kiteljesedéséhez.

A másik kiadvány a média világában dolgozókat, alkotókat veszi számba. Dröszlerné Benk Katalin „Multi-Média” könyve a nyomtatott és elektronikus sajtó világából gyűjtötte össze a volt gimnazistákat. Írók, újságírók, televíziós-, rádiós-, filmes munkatársak életútja elevenedik meg a kötet lapjain. Több mint nyolcvan személyiségről közöl életrajzi adatokat, méltatásokat. Újságíróból lett nagykövet, labdarugó-edző, sportújságíró, zenészből lett televíziós szakember, vagy éppen fotóművész, regényíró mind-mind „Könyves-diák”. Egy-egy sztori, emlékezés és kritika jellemzi színes egyéniségüket, csigazza az olvasó érdeklődé-

sét. Közülük többen ma is Újpesten élnek, mások elszármaztak, de kötődésük megmaradt, melyet csak erősíthet ez a kiadvány. A kötet függelékében a gimnázium Emlék Lapjaiból, diák újságainak oldalaiból válogatott a szerkesztő.

Az év köztisztviselője

Január 29-én, a Polgármesteri Hivatalban került sor a Kriszt Lajos Emlékére Alapítvány díjátadó ünnepségére. Az alapítvány díját dr. Kapolyi László hozta létre, édesapja – Újpest egykori főszámvevője – tiszteletére. A kuratórium Az év köztisztviselője-díjat ezúttal Szabó Zsuzsannának, a szociális osztály csoportvezetőjének ítélte.

Kiránduló városvédők

Az Újpesti Városvédő Egyesület április 18-án Pápára, május 9-én a százéves kispesti Wekerle-telepre szervez kirándulást. Május 23-án a Börzsönyben található Újpest-forrást keresik fel, és megtisztítják környezetét. Június 6-án, a Radnóti-év alkalmából Győrbe és Abdára látogatnak.

Támogatókat várnak

Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány több mint másfél évtizede kutatja, ápolja és dokumentálja Újpest helytörténeti emlékeit; évi rendszerességgel helytörténeti vetélkedőt szervez. A kuratórium tagjai kérik, hogy aki teheti, személyi jövedelemadójának 1%-ával támogassa az alapítványt, amelynek adószáma: 18040609-1-01.

Szobor közadakozásból

Újpest Önkormányzata közadakozásból szobrot kíván állítani Kelemen Gyula (1897-1973) szociáldemokrata politikusnak, a Nagy Imre kormány államminiszterének. Az újpesti kötődésű közéleti személyiség szobrának alkotója: Tóth Dávid újpesti szobrászművész. Az adományokat a polgármesteri hivatal ügyfélszolgálati irodáján átvehető csekken, illetve átutalással a 12010422-00208592-00100005 számlaszámra várják.

Márciusi számunkban az 1., 13., 14. és a 15. oldalon látható fotókat és dokumentumokat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.